

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра міжнародного, цивільного та комерційного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНИХ
ІНВЕСТИЦІЙНИХ АРБИТРАЖІВ**

студента 2 курсу, 4м групи,
спеціальності 081 «Право»,
спеціалізації
«Комерційне право»

Білоброва Геннадія Олександровича

Науковий керівник

к.ю.н., доцент

Івасин Олександр Романович

Гарант освітньої програми

д.ю.н., доцент

Гончаренко Олена Миколаївна

Київ-2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
--------------------	----------

Розділ 1. ПРАВОВА ПРИРОДА МІЖНАРОДНОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ

1.1 Теоретичні засади вирішення спорів за допомогою міжнародного інвестиційного арбітражу.....	6
1.2 Співвідношення комерційних та інвестиційних арбітражів.....	14
1.3 Порядок врегулювання міжнародних інвестиційних спорів.....	19

Розділ 2. ПРАКТИКА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ АРБІТРАЖІВ

2.1 Діяльність Міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів та практика виконання його рішень.....	28
2.2 Вдосконалення механізмів виконання рішень інвестиційних арбітражів з урахуванням пріоритету захисту прав людини.....	43

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	54
-------------------------------------	-----------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57
---	-----------

ВСТУП

Актуальність обраної теми. Стрімкий розвиток економічних суспільних відносин, зростання рівня глобалізації та посилення ролі міжнародних об'єднань і організацій призводять до розвитку інвестиційних правовідносин. Своєю чергою це призводить до збільшення кількості інвестиційних спорів. Врегулювання таких спорів можливе як за допомогою арбітражу, так і шляхом інших процедур, що дозволяють забезпечити конфіденційність та безпеку для репутації сторін інвестиційного договору. Проте міжнародний інвестиційний арбітраж залишається одним із найбільш визнаних та затребуваних механізмів розв'язання інвестиційних спорів. Саме тому діяльність міжнародних інвестиційних арбітражів (чи подібних установ) є актуальною з огляду на історію їхнього становлення і розвитку, а також перспектив удосконалення діяльності враховуючи сучасні потреби громадянського суспільства.

Діяльність міжнародного інвестиційного арбітражу, його характерні особливості, правова природа та можливі шляхи удосконалення обумовлюють актуальність теми.

Під час здійснення дослідження було опрацьовано низку міжнародних договорів, нормативно-правових актів України та інших держав, рішень міжнародних інвестиційних арбітражів та державних судів, а також наукових праць українських та зарубіжних вчених. Питання міжнародного інвестиційного арбітражу були досліджені у працях: К. Бондара [23], О. Гончаренко [26], С. Деркач [28], Г. Кравчука [33], Є. Макаренка [44], М. Лазаренка [41], В. Поєдинок [49], М. Селівона [52], Л. Тихончук [55], І. Товкуна [56], О. Г. Хрімлі [61, 62], Ю. Черних [63], Т. Шаповал [64], та інших науковців, адвокатів, суддів.

Однак тема залишається недостатньо дослідженою на рівні правничої науки. Так, відповідно до статистики, яку оприлюднюють Т. Ківалова та Т. Короткий, у період з 2012 до 2016 року зі 155 дисертаційних робіт за спеціальністю 12.00.11 «Міжнародне право» [32, с. 52] лише чотири роботи стосувалися міжнародної інвестиційної діяльності.

Серед нормативно-правових актів у роботі було використано Конвенцію про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами 1965 року, Конвенцію про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень, Закон України «Про інвестиційну діяльність» [7], правила та процедури Міжнародного центру врегулювання інвестиційних спорів [69] та інші нормативно-правові акти.

Метою дослідження є визначення особливостей виконання рішень міжнародних інвестиційних арбітражів.

Для виконання окресленої мети було виокремлено такі **завдання**:

- дослідити правову природу міжнародного інвестиційного арбітражу;
- виокремлення особливостей розгляду інвестиційних спорів у арбітражі;
- дослідження відмінностей інвестиційного та комерційного арбітражу;
- дослідження діяльності Міжнародного центру вирішення інвестиційних спорів та виконання його рішень;
- надання пропозицій щодо вдосконалення механізмів виконання рішень інвестиційних арбітражів з урахуванням пріоритету захисту прав людини .

Об'єктом дослідження є правове регулювання діяльності міжнародних інвестиційних арбітражів.

Предмет дослідження правове регулювання виконання рішень міжнародних інвестиційних арбітражів.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та виконання окреслених завдань під час виконання дослідження було застосовано сукупність загально- та спеціально наукових методів. За допомогою логіко-семантичного методу, а також методів аналізу та синтезу було досліджено теоретичні засади вирішення спорів за допомогою міжнародного інвестиційного арбітражу (п.1.1.-1.3.). За допомогою системно-функціонального та порівняльно-правового методів було досліджено відмінності між інвестиційним та комерційним арбітражами (п.1.2.). За допомогою історичного методу було досліджено динаміку діяльності Міжнародного центру врегулювання інвестиційних спорів (п.2.1.). Діалектичний та аксіологічний

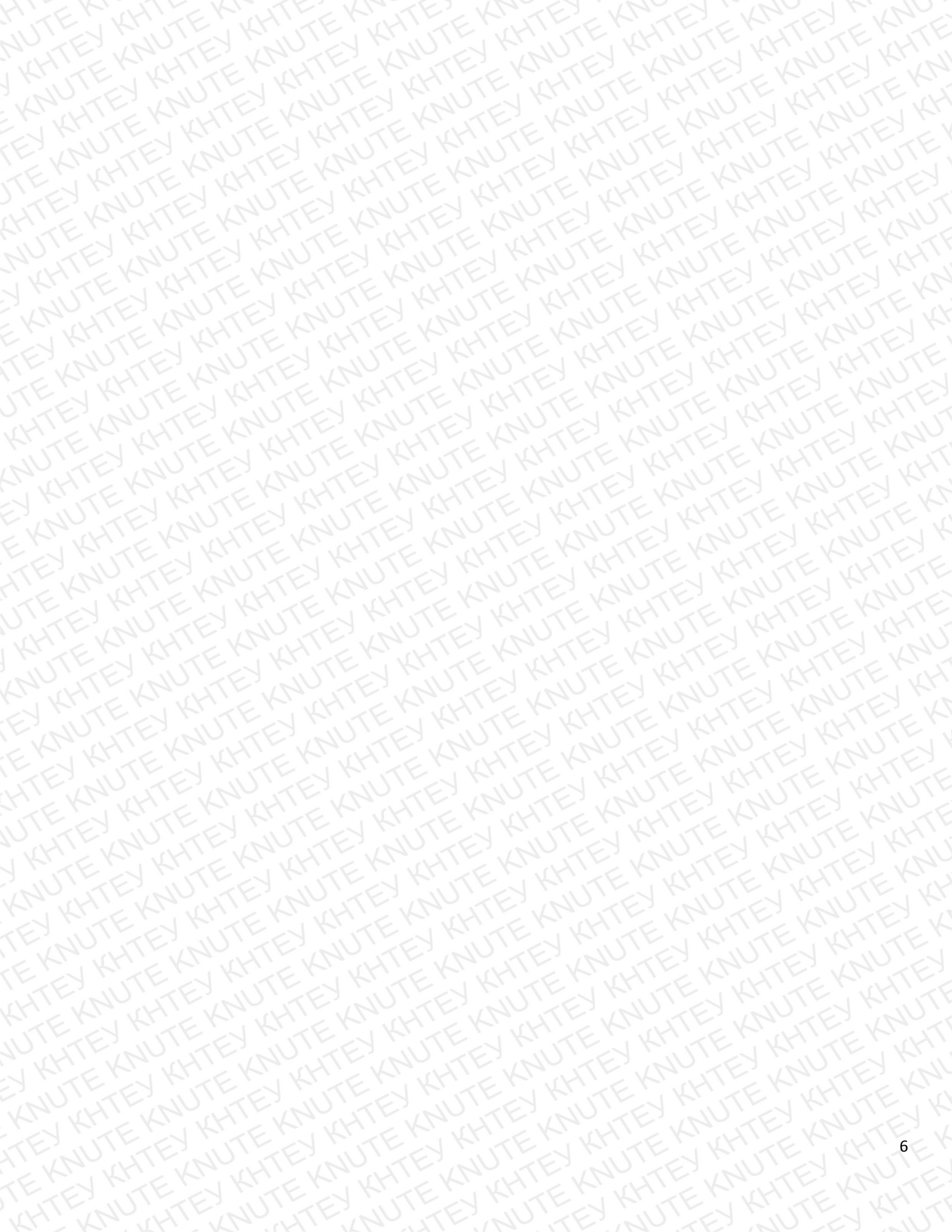
методи були застосовані при дослідженні співвідношення міжнародних інвестиційних спорів та захисту прав людини (п.2.2.).

Наукова новизна. У дослідженні здійснено комплексний огляд функціонування міжнародних інвестиційних арбітражів, а також співвідношення їхньої діяльності із принципом найвищої цінності захисту прав і свобод людини. За результатами роботи надано пропозиції щодо удосконалення діяльності міжнародних інвестиційних арбітражів, а також удосконалення національного законодавства у сфері виконання рішень цих арбітражів, з огляду на сучасні прогалини правового регулювання.

Окремі положення випускної кваліфікаційної роботи викладено у статті “Особливості вирішення спорів у міжнародних інвестиційних арбітражах”, К.: “Правове забезпечення господарської діяльності” Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. С. 78-82.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки дослідження можуть бути використані як для подальшої навчальної діяльності, так і для правозастосовної практики, зокрема, написання кваліфікаційних курсових бакалаврських та магістерських робіт, у навчальному процесі для організації обговорень, дискусій тощо, напрацювання законодавчих ініціатив.

Структура роботи відповідає визначеній меті і завданням, обумовлена метою і предметом дослідження та авторським підходом до розгляду обраної теми. Представлена робота складається зі вступу, двох розділів та п'яти підрозділів, які змістовно та логічно пов'язані між собою та розкривають основний зміст дослідження, а також висновків та пропозицій щодо удосконалення процедур, механізмів та регулювання вирішення міжнародних інвестиційних спорів, а також списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 65 сторінки, із яких основна частина роботи займає 47 сторінок. Список використаних джерел складається з 70 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВА ПРИРОДА МІЖНАРОДНОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ

1.1. Теоретичні засади вирішення спорів за допомогою міжнародного інвестиційного арбітражу

Захист прав інвесторів для будь-якої держави є показником репутації та довіри у міжнародних відносинах. Водночас, завдяки участі представників держави, великих корпорацій, міжнародного елемента спори у сфері інвестиційної діяльності, на наш погляд, мають низку суттєвих відмінностей від звичайних господарсько-правових спорів, що розглядаються у національних судах. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами (надалі – Конвенція) до інвестиційних відносить ті правові спори, які пов'язані «з інвестиціями, між Договірною державою (або будь-яким уповноваженим органом Договірної держави, про який повідомлено Договірною державою Центру) та особою іншої Договірної держави» [3]. Саме відповідно до вказаної Конвенції діє Міжнародний центр з вирішення інвестиційних спорів, юрисдикцію якого визнала також Україна. На рівні міжнародного договору затверджена також процедура виконання рішень іноземного арбітражу (Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень, яка набула чинності у 1959 році, однак правила якої потребують певного оновлення) [2].

Так само значно більшої деталізації потребує регулювання інвестиційних спорів у сучасному Господарському кодексі України [4], який, на наш погляд, наразі не відповідає сучасному суспільному запиту щодо правового регулювання здійснення міжнародних інвестицій у національній правовій площині. На рівні національних нормативно-правових актів іноземне інвестування потребує більш якісного регулювання, що потенційно може позитивно вплинути на кількість інвестиційних спорів в міжнародних арбітражних установах, де Україна виступає відповідачем.

Наприклад, більш детально правила захисту спільних інвестицій, які здійснюються іноземними та (або) національними суб'єктами спільно може врегулювати Закон України «Про інститути спільного інвестування» [8], а також нещодавно підписаний Президентом України Закон «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» [9]. Останній, незважаючи на те, що був презентований на низці міжнародних економічних форумів (зокрема, у Давосі), отримав негативні рецензії від національних експертів [40]. А тому, на нашу думку, навіть він не матиме позитивного впливу на зменшення кількості інвестиційних арбітражів за участі України. Окрім того, цей Закон є досить фрагментарним, тобто вносить зміни до значної кількості нормативних актів, предметом яких не є регулювання інвестиційних правовідносин, у тому числі з іноземними суб'єктами [10], а також не містить ефективних державних гарантій для іноземних інвесторів [40]. Загалом з огляду на стрімку зміну нормативно-правових актів в Україні можна констатувати, що сфера інвестиційних правовідносин (зокрема і міжнародних інвестицій) є досить динамічною, а зміна правового регулювання може значно вплинути на діяльність інвесторів. Наприклад, позитивним можна назвати вплив Закону України "Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України "Про створення вільної економічної зони "Крим" та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України" та внесення змін до деяких законодавчих актів України" від 01.07.2021 № 1618-ІХ, яким власне було скасовано існування вільної економічної зони «Крим» в умовах тимчасової російської окупації [13].

I. А. Негода переконаний, що найпоширенішою класифікацією інвестиційних спорів є поділ за предметом виникнення таких спорів: щодо допуску до інвестиційної діяльності, її реалізації та припинення [46, с. 147]. Незалежно від виду інвестиційного спору, сторони за домовленістю можуть використати арбітражну процедуру для його вирішення.

Вважаємо, що станом на сьогодні національне правове регулювання вирішення інвестиційних спорів потребує значного вдосконалення. Закріплення поняття інвестиційного спору, загальних засад участі в такому спорі органів держави та міжнародних (іноземних) елементів може значно покращити інвестиційний клімат держави та забезпечити захист прав інвесторів. Міжнародний інвестиційний арбітраж в першу чергу є незалежним органом, діяльність якого покликана вирішити спір (та потенційно захистити права інвестора) у спорі з державою без залучення національної судової системи. Такий механізм, на наш погляд, дозволяє забезпечити відсутність будь-якого стороннього приватного та публічного інтересу у вирішенні спору та перш за все захищає інвестора від недоліків національної судової системи окремої держави.

Погоджуємось із думкою Ю. С. Черних, який пише, що «інвестиційний арбітраж через особливий статус відповідача (держави – суб'єкта владних повноважень) запозичив певні елементи міжнародного публічного права, які відображаються в особливому приватно-публічному механізмі формування арбітражної угоди та певному обмеженні принципу конфіденційності. З іншого боку, певні доктрини міжнародного публічного права знаходять свій перегляд з точки зору приватноправових принципів, що передусім виражається в можливості віднесення контрактних зобов'язань держави до міжнародних на підставі «парасолькової клаузули» та зумовлює відповідальність держави за приватноправові зобов'язання на міжнародному рівні (і, як наслідок, компетенцію міжнародних інвестиційних арбітражів у спорах, що, передусім впливають з приватноправових зобов'язань)» [63, с.187]. Проте, на нашу думку, Ю. С. Черних у своїй праці лише побіжно згадав про вплив так званого «парасолькового» застереження в контексті захисту прав інвесторів, що робить цитоване положення недостатньо обґрунтованим. Таке застереження дозволяє посилити захист інвестора шляхом ототожнення зобов'язань за договором інвестування до міжнародно-правових зобов'язань держави за договором між державами про визнання і захист інвестицій. Це, на наш погляд, є однією з ключових відмінностей між міжнародним інвестиційним та комерційним арбітражем, хоча ці

інститути мають багато подібних ознак, про що буде докладно йтися нижче. Вважаємо, що засадничою особливістю міжнародного інвестиційного арбітражу, яка має вплив як на розвиток доктринальних (теоретичних) концепцій, так і на практичний розвиток інституту міжнародного інвестиційного арбітражу є саме поєднання публічно-правового та приватно-правового начал. Саме можливість публічно-правового впливу на державу, на наш погляд, робить можливим ефективне та своєчасне рішення міжнародного інвестиційного арбітражу. Адже невиконання такого рішення не лише потягне за собою репутаційні втрати для держави та ускладнить можливість пошуку значних інвесторів у довгостроковій перспективі, але і залучить до вирішення спору міжнародні контролюючі організації. Натомість розширення повноважень судів певної держави у сфері вирішення міжнародних інвестиційних спорів може погіршити ефективність їхнього виконання. Цілком погоджуємось із думкою О. Г. Хрімлі про те, що «ознаки кризи у питанні виконання рішень інвестиційного міжнародного арбітражу вбачаються, наприклад, у виході ряду латиноамериканських держав з укладених ними угод про захист інвестицій і з Вашингтонської Конвенції. Наприклад, Болівія денонсувала Вашингтонську Конвенцію. Парламент Еквадору 12 червня 2009 р. також прийняв рішення про денонсацію Вашингтонської Конвенції. У свою чергу, 30 квітня 2008 р. Венесуела повідомила Нідерландам про свій намір до 1 листопада 2008 р. припинити дію двосторонньої угоди про захист інвестицій між Венесуелою і Нідерландами» [62, с. 410-411]. Водночас національні судові органи все одно беруть участь у виконанні таких арбітражних рішень, а тому подальша автономізація арбітражу від національної судової системи окремих держав, на нашу думку, є необхідним кроком для посилення ефективності виконання арбітражних рішень.

Проте у юридичній літературі існує також полярна думка – про те, що інвестиційний арбітраж є одним з найефективніших механізмів, який, наприклад, дозволяє захиститися від «свавілля національних контролюючих органів» [21, с. 20]. Водночас описуючи спір групи компаній «Імперіал Табако» щодо скасування

накладеного Антимонопольним комітетом України штрафу, О. Бодак говорить лише про програш компанії в суді першої інстанції, хоча на момент написання цитованої статті вже було здійснено апеляційний перегляд справи [18], про який автор, на жаль, не згадує. Натомість Верховний Суд скасував накладення санкції, оскільки «...ні АМКУ, ні судами попередніх інстанцій

- не було з належною повнотою досліджено часові та географічні межі ринку і склад учасників;

- не встановлено, чи відповідали умови, які спостерігалися на українському ринку сигарет (досліджуваному ринку), умовам, характерним і необхідним для узгоджених дій;

- не встановлено, що саме "ймовірне" порушення спричинило зміну структури ринку, яке свідчило б про те, що це призвело або могло призвести до обмеження конкуренції» [17]. Існували також інші порушення порядку розгляду справи, з огляду на які Верховний Суд зробив свій висновок. А тому, на наш погляд, думка п. О. Бодака, який з посиланням на вказану справу (до моменту її розгляду у Верховному Суді) стверджує, що міжнародний інвестиційний арбітраж є практично єдиним способом боротьби з Антимонопольним комітетом України, як органом, що наділений значними дискреційними повноваженнями є значною мірою суб'єктивна, а тому не може бути підтримана, оскільки в описуваному випадку інтереси інвестора було ефективно захищені національним судом касаційної інстанції, який здійснив повну і об'єктивну оцінку рішень судів попередніх інстанцій, вказавши на недоліки у сфері застосування норм матеріального права.

Згода держави на процедуру міжнародного інвестиційного арбітражу може бути надана в окремій дво- або багатосторонній угоді, безпосередньо може міститися у договорі з інвестором або ж закріплюватися на рівні законодавства. Окрім арбітражу, сторони також можуть спробувати врегулювати процес на рівні переговорів. На нашу думку, в такому процесі посилити його ефективність та захистити інтереси обох сторін може діяльність професійного медіатора або фасилітатора. На нашу думку,

професійна допомога у переговорному процесі може позитивно вплинути на строк розгляду спору та досягнення рішення, що задовольнить інтереси обох сторін. Потенційно таке посередництво у спорі може також позитивно вплинути на вартість процедури для сторін, що може стати вагомим чинником для інвестора.

Проте для залучення медіатора у такий спір необхідно внести зміни до законодавства (або прямо передбачати участь такої особи на рівні укладеного договору між державою та інвестором). З огляду на викладене, пропонуємо доповнити механізм діяльності міжнародних інвестиційних арбітражів можливістю осіб – сторін спору ініціювати (за взаємною згодою) звернення до медіатора. Таке положення може бути закріплене безпосередньо у договорі про інвестиційну діяльність, у міждержавній угоді або ж бути частиною національного законодавства. На момент написання роботи до другого читання у Верховній Раді України готується проект закону про медіацію [16], який може допомогти, серед іншого, також інвесторам, ефективно захистити власні права та інтереси.

Пропонуємо на рівні законодавчого акта врегулювати порядок здійснення процедури медіації у міжнародних інвестиційних спорах, передбачити належні кваліфікаційні вимоги до експертів (наприклад, наявність наукового ступеню або досвід навчання і роботи закордоном у сфері медіації і права тощо). Дані таких експертів повинні бути внесені в окремий підрозділ або Реєстр (із належним ступенем захисту персональних даних) для звернення заінтересованих сторін (представників інвесторів або органів державної влади). Окремо доцільно врегулювати порядок участі у процедурі медіації третіх сторін, що мають самостійний інтерес.

За статистикою І. Вівчарик, «нині укладено понад 3000 міждержавних інвестиційних договорів, які містять застереження про передання спору, пов'язаного з інвестуванням, на вирішення до міжнародного інвестиційного арбітражу. Наприклад, Україна уклала 79 інвестиційних угод, а також є стороною 6 міжнародних договорів, що містять арбітражне застереження» [24]. З одного боку, така статистика, на нашу думку, свідчить про довіру інвесторів до вказаного механізму, однак у випадку

спрощення та зменшення вартості процесу інвестиційного арбітражу, наприклад, за допомогою залучених медіаторів, можливе зростання кількості звернень, наприклад, інвесторів, які не володіють значними інвестиціями. Своєю чергою, це дасть змогу інвесторам реагувати не лише на значні порушення їхніх майнових прав, але, водночас, слідкувати за захистом рентабельності інвестицій та інших комерційних складників інвестиційної діяльності. З огляду на можливість втрати комерційного інтересу у випадку затягування розгляду справи пришвидшення розгляду за допомогою застосування альтернативних методів може призвести до збільшення кількості спорів, проте забезпечить більш ефективний захист прав інвесторів. Проте принцип доступності є ключовим у розвитку також класичних міжнародних інвестиційних арбітражів. Вже згадувана І. Вівчарик пише: «зменшення тривалості розгляду інвестиційного спору – одне з ключових питань у контексті реформування системи інвестиційного арбітражу, яке здійснюють робочі групи UNCITRAL. Так, планується, що спори не поділятимуть на дві стадії розгляду, скоротять часові межі для формування арбітражного трибуналу, подання письмових заяв, а також для винесення рішення. Очікується, що таке реформування скоротить розгляд до 15-17 місяців» [24].

Отже, доступна процедура арбітражного розгляду є пріоритетом розвитку процедури арбітражу на сучасному етапі розвитку інвестиційних відносин. Проте для України окремою проблемою, на наш погляд, є ефективне виконання рішень, оскільки у випадку невиконання державою своїх зобов'язань захист прав інвестора (в контексті, наприклад, отримання належного відшкодування) відкладається до моменту винесення рішення національними судами. Інша проблема, на наш погляд, полягає у визнаному державою дефіциті бюджету, що ускладнить виконання рішення арбітражу на користь інвестора. Без відповідних коштів за окремою бюджетною програмою реальний захист прав інвестора може не відбутись.

Основним документом, на підставі якого здійснюється розгляд міжнародних інвестиційних арбітражів, як вже зазначалося, є Вашингтонська конвенція

(ратифікована Україною у 2000 році, надалі - Конвенція) [3]. Конвенція передбачає дві процедури – примирення сторін або власне арбітражний розгляд. Проте якщо сторони ефективно застосували примирення, відмовитись від досягнутої угоди на користь арбітражу не вийде. Натомість застосування арбітражного механізму, як і (за аналогією) можливість звернення до суду за захистом своїх прав, є правом, а не обов'язком сторони, що вважає свої права порушеними. Водночас застосування конвенційного механізму не дає державі або інвестору використати інші механізми. Як зазначають іноземні автори, «значення Вашингтонської конвенції полягає в тому, що вона створила умови для відходу держав від практики реалізації ними права на дипломатичний захист своїх інвесторів» [70, с. 136]. Власне, держава громадянства інвестора може захищати права інвестора у випадку невиконання рішення арбітражу. Відсутність тиску як з боку держави, так і інвестора (чи держави його громадянства, здійснення інвестицій тощо) є вагомою ознакою захисту усіх сторін арбітражного спору. Як пише вже згадуваний О. Хрімлі, аналізуючи текст Вашингтонської Конвенції, «арбітраж розглядає спір, згідно з нормами права, відповідно до згоди сторін. У разі відсутності згоди сторін Арбітраж застосовує право Договірної держави, що виступає як сторона в спорі, а також норми міжнародного права, які можуть бути застосовані. Арбітраж не вправі приймати невизначені рішення (рішення *non liquet*), посилаючись на відсутність або неясність правових норм» [60, с.82].

Отже, можна зробити висновок, що інвестиційний арбітраж має водночас ознаки як договірних відносин, так і імперативного регулювання, характерного для нормативно-правових актів. Договірний характер має власне згода сторін, викладена письмово, щодо застосування процедури арбітражу (застереження у контракті або окремий договір чи додаток до нього про застосування арбітражної процедури). Проте такі угоди укладаються, як правило, на міждержавному рівні і власне держава як окремий суб'єкт правових відносин, бере на себе відповідальність про належне визнання і виконання арбітражної процедури. Порушення угоди автоматично тягне для держави міжнародно-правові наслідки та репутаційні втрати, тобто, на наш

погляд, процес міжнародного інвестиційного арбітражу має більше публічних та публічно-правових наслідків для сторін, аніж розгляд справи, наприклад, судом національної юрисдикції. Цілком погоджуємось із Ю. С. Черних, який пише: «ще однією особливістю інвестиційного арбітражу запозиченого з міжнародного публічного права, є наявність публічного інтересу і, як наслідок, обмеження принципу конфіденційності» [63, с.188]. Обмеження цього принципу, який є характерним для господарсько- або цивільно-правових відносин можна простежити, наприклад, у залученні до арбітражу третіх осіб, якщо навіть їхній інтерес не є предметом інвестиційної діяльності (наприклад, у випадку потенційної шкоди довкіллю).

Отже, можемо зробити висновок, що міжнародний інвестиційний арбітраж є унікальною формою вирішення спорів, яка поєднує в собі засади приватно-правових та публічно-правових відносин та на засадах розумності та безсторонності сприяє захисту прав інвестора у правовідносинах із державою. Проте з огляду на тривалість та вартість процедури механізм інвестиційного арбітражу є недостатньо доступним для незначних інвесторів, а також може призводити до втрати комерційного інтересу. Саме тому із розвитком інвестиційних правовідносин механізми захисту прав сторін повинні вдосконалюватися з огляду на сучасні потреби громадянського суспільства і держави.

1.2. Співвідношення комерційних та інвестиційних арбітражів

Як вже зазначалося, міжнародний інвестиційний арбітраж є особливим механізмом для вирішення інвестиційних спорів, який одночасно поєднує в собі риси приватно- та публічно-правових інститутів. Виконання рішення інвестиційного арбітражу (як спосіб захисту законних прав інвестора) стає можливим завдяки міжнародно-правовим нормам та міждержавним договорам, а також системі національного права окремої держави. Завдяки описаній правовій природі міжнародний інвестиційний арбітраж має ряд подібностей із міжнародним

комерційним арбітражем, тому існує необхідність у подальшому дослідженні рис вказаних механізмів захисту прав інвесторів.

В першу чергу, подібним є механізм створення таких арбітражів, адже і комерційні, і інвестиційні міжнародні арбітражі можуть як діяти постійно, так і створюватися за принципом «ad hoc» для вирішення конкретного спору між сторонами відповідно до укладеного інвестиційного (або відповідно комерційного) договору. Сторони можуть також заздалегідь обрати склад такого арбітражу, який гарантуватиме належну фаховість та безсторонність, неупередженість при розгляді спору між сторонами. Особливо важливим, на наш погляд, дотримання цих принципів є у випадку захисту інвестора від можливих порушень з боку держави як контрагента за договором. Обидва види арбітражів, інвестиційний та комерційний, мають чітко окреслені рамки розгляду та певний набір процесуальних важелів, на використання яких сторони погоджуються до початку розгляду спору. За аналогією зі звичайним господарським процесом між сторонами також може бути укладена мирова угода, вимоги якої повинні бути виконані належним чином.

Однією зі спільних рис аналізованих міжнародних арбітражів можемо визначити наявність арбітражного застереження або угоди, яку підписують сторони, коли погоджуються на застосування арбітражної процедури у випадку виникнення спору.

Проте форма такої арбітражної угоди в комерційному та інвестиційному арбітражі відрізняється – для останнього характерними є дво- та багатосторонні угоди, укладені з метою захисту інвестицій, які мають особливий суб'єктний склад: учасниками таких угод є держави та їхні представники.

В цьому випадку сторони погоджуються відійти від застосування норм національного права одного з учасників договору, застосовуючи натомість процедуру арбітражного розгляду. С. В. Деркач, наприклад, окремо зазначає про спільність процедури формування складу арбітражів. Наприклад, сторони обирають «кількість, склад та процедуру обрання арбітрів. У деяких справах головує арбітражу

обирався спільно, а ще по одному арбітрові обирала кожна зі сторін» [28, с. 66]. Вважаємо, що така процедура підвищує довіру до суду та унеможлиблює здійснення зовнішнього впливу на арбітрів з метою обстоювання інтересів однієї зі сторін спору неправовими методами. Проте на відміну від комерційних арбітражів, в інвестиційних значну роль у виборі того чи іншого арбітражу відіграють не інвестори, а саме держави, які є підписантами угоди про взаємний захист інвестицій. Варто зазначити, що серед арбітрів можуть бути не лише правники, але й інші спеціалісти, обрані сторонами. Як правило, для складу арбітражу характерна наявність іноземних фахівців, а також експертів з міжнародного права. Окрім того, сторона, яка заздалегідь погодилась на використання арбітражної процедури, не може відмовитись від виконання рішення, якщо це не пов'язано із випадками, що окремо визначені Конвенцією. Так, наприклад, «кожна з сторін має право вимагати відміни рішення Арбітражу шляхом подання письмової заяви Генеральному секретарю на наступних підставах:

- а) у випадку, коли Арбітраж був заснований неналежним чином;
- б) у випадку, коли Арбітраж перевищив свої повноваження;
- в) у випадку, якщо мав місце підкуп одного з Арбітрів;
- г) у випадку, якщо було суттєве відхилення від правил процедури або
- д) у випадку, якщо рішення Арбітражу не було належним чином обґрунтовано» [3].

На відміну від комерційного арбітражу, де коло потенційних спорів може бути заздалегідь окреслене сторонами, в інвестиційному арбітражі держава-відповідач може стикнутись із позовом будь-кого з інвесторів, щодо захисту яких укладено відповідну угоду. Це дає змогу говорити про більш широкий (заздалегідь не визначений) склад суб'єктів конкретних правовідносин, що виникають у зв'язку із захистом прав і свобод внаслідок здійснюваної інвестиційної діяльності. З цього

погляду комерційний арбітраж має більше ознак приватно-правових відносин, в той час як стороною інвестиційного спору завжди є представник держави, що визначає наявність особливостей публічно-правових відносин в інвестиційному арбітражному розгляді.

На відміну від комерційного арбітражу, де в цілому діє приватно-правовий принцип рівності сторін, інвестиційний передбачає переважно захист прав інвестора у спорі з державою, що надає йому, на наш погляд, певних рис адміністративного процесу (де визначальною ознакою є нерівноправність суб'єктів, що виявляється, приміром, завдяки застосуванню презумпції наявності помилки з боку органу державної влади у випадку виникнення спору). З огляду на визначене вище, можна зробити висновок, що комерційний арбітраж має значно ширший предмет звернення, оскільки стосується комерційних спорів між суб'єктами підприємництва та зовнішньоекономічної діяльності. Натомість інвестиційний арбітраж може застосовуватись у більш рідкісних випадках, проте «ціна спору» може бути значно вищою, порівняно з комерційним арбітражем, а відсутність рівності у відносинах сторін ускладнює захист прав інвестора та навіть виконання рішення арбітражу. Участь представника держави у інвестиційному арбітражі водночас робить його більш публічним, порівняно з комерційним арбітражем, де принцип конфіденційності покликаний запобігти репутаційним втратам та можливому витoku комерційної таємниці, пов'язаної із діяльністю однієї зі сторін. Проте обмеження конфіденційності в інвестиційних спорах дозволяє більш ефективно захистити права сторони завдяки напрацюванню сталих правових позицій.

Президентом України було анонсовано створення українського міжнародного арбітражу в рамках програми із залучення до держави значних інвестицій [52]. З огляду на чинний колапс правової системи, недовіру громадського суспільства до судової гілки влади та правоохоронної системи, низьку оцінку якості та сталості реформ, а також негативну оцінку міжнародними експертами рівня боротьби з

корупцією вважаємо цю ідею передчасною. Створення в Україні міжнародного інвестиційного арбітражу, на наш погляд, зможе значно зміцнити вплив та репутацію України у міжнародних відносинах, проте лише після завершення російської агресії, проведення масштабної економічної та судової реформ, а також після здійснення ефективних заходів у боротьбі з корупцією. Здійснення значних інвестицій у національну економіку, вважаємо, можливе після подолання зовнішньої агресії та завершення певного відбудовного етапу для стабілізації економіки та усунення низки ризиків для іноземного інвестування. Подібну думку у своїй роботі висловлює також М. Стрижевський [54, с. 74 – 77].

Якщо вести мову про фінансову складову спорів, то комерційний арбітраж є більш доступним для сторін, аніж інвестиційний. Вже згадуваний М. Селівон у своїй статті пише: «...послуги інвестиційних арбітражів є надто дорогими для інвесторів з обсягом інвестицій у кілька мільйонів доларів. За статистикою видання Global Arbitration Review середня вартість інвестиційного арбітражу для позивача складає \$7,4 млн, для відповідача — \$5,1 млн. Тож економічно виходить так, що не кожна іноземна інвестиція варта захисту в інвестиційному арбітражі» [52]. Окрім вузької спеціалізації, вважаємо, саме низька економічна доцільність (у випадку відсутності значних інвестицій) робить інвестиційний арбітраж менш вживаним для захисту прав інвестора, аніж діяльність комерційного у випадку наявності порушень контрагентом своїх зовнішньоекономічних зобов'язань. Тому створення інвестиційного арбітражу на території України, як і будь-якої іншої держави, на наш погляд, може зробити інвестиційний процес більш доступним для фізичних або юридичних осіб, які не є значними інвесторами, проте з огляду на сукупність нинішніх зовнішніх, політичних та економічних чинників створення такого арбітражу в Україні не забезпечить його достатнім «кредитом довіри» з боку інвесторів для ефективного функціонування.

З огляду на викладене можна зробити висновок, що створення окремого міжнародного інвестиційного арбітражу в Україні не є на часі, проте у випадку його створення в майбутньому необхідно взяти до уваги позитивний досвід

функціонування МКАС при Торгово-промисловій палаті України. Саме МКАС, на думку О. Крупчана «відомий у світі арбітражний центр, який уклав близько 20 договорів про співпрацю у сфері арбітражу з провідними арбітражними установами світу, представлений у всесвітніх асоціаціях у галузі арбітражу (в тому числі IFCAI — International Federation of Commercial Arbitration Institutions), а також є постійним учасником заходів UNCITRAL та організатором міжнародних форумів у галузі розвитку арбітражу» [37]. Такий рівень визнання свідчить про довіру іноземних партнерів та дотримання принципу верховенства права при здійсненні своїх функцій та повноважень.

1.3. Порядок врегулювання міжнародних інвестиційних спорів

Поряд з можливістю звернення до національних судів відповідної держави інвестор може захистити свої права також шляхом звернення до міжнародного інвестиційного арбітражу, що гарантує незалежний від держави порядок розгляду спору. Перевага здійснення процедури міжнародним арбітражем, порівняно із національними судами усіх інстанцій історично не була прийнята одразу. Правова проблема захисту інвестиційної діяльності закордонних інвесторів, наявність певних гарантій захисту та збереження майна і майнових прав розглядалося також «виключно у площині конфлікту між національним суверенітетом і міжнародно-правовим регулюванням, з одного боку, і зацікавленістю економічно розвинутих країн у захисті своїх закордонних компаній, з іншого. З цієї точки зору більший обсяг регулювання нормами міжнародного права здавався свого роду проявом національного суверенітету, що було добре для держави, яка приймала інвестиції, у той час як більший обсяг захисту відповідав виключно інтересам держави, звідки походили інвестиції» [29, с. 482].

Вважаємо, що рівень захисту інвестицій є свідченням розвитку економічної системи держави, а також показником реального втілення принципу верховенства права – у державах зі слабкою економікою пріоритет може бути надано залученню коштів навіть шляхом порушення укладеної міждержавної угоди, що у довгостроковій перспективі матиме негативний вплив на репутацію держави – отримувача іноземних інвестицій. Для захисту інвестора від зловживань з боку органів державної влади відповідної держави, де реалізується певний інвестиційний проєкт, Вашингтонська конвенція передбачає діяльність окремого арбітражного органу – Міжнародного центру із врегулювання інвестиційних спорів (надалі – Центр або МЦВІС). Його юрисдикцію було визнано також Україною, яка ратифікувала вказану Конвенцію у 2000 році. У документі, окрім інших, містяться норми, які можна назвати процесуальними – саме вони передбачають реалізацію процедури захисту порушених прав інвестора у арбітражі. У випадку, якщо сторони домовились про звернення до Центру (і ця домовленість зафіксована у відповідній угоді, будь-яка зі сторін не може відмовитись від взятого на себе зобов'язання в односторонньому порядку.

Варто зауважити, що центр має доволі довгу історію розвитку і напрацювання репутації. Адже його було створено у 20 ст., коли багато держав потребували іноземних інвестицій для розвитку національної економіки внаслідок геополітичних змін. Фактично, Друга світова війна стала каталізатором політико-правових зрушень, а необхідність найшвидшого відновлення економік багатьох держав зумовила необхідність розвитку механізмів захисту інвестицій. Вважаємо, що міжнародні договори у сфері захисту інвестиційної діяльності дозволили забезпечити певну економічну стабільність та в цілому мали позитивний вплив на розвиток зовнішньоекономічних відносин.

Як і вся процедура інвестиційного арбітражу діяльність Центру, на наш погляд, містить ознаки «класичного» комерційного арбітражу, та особливості публічно-правового інституту, що пов'язано із залученням до розгляду спору держави як суб'єкта інвестиційних правовідносин. У випадку підписання міждержавної угоди про

визнання і захист інвестицій держава, на наш погляд, свідомо уникає примату національної судової системи на користь міжнародного інвестиційного арбітражу для створення можливості для безстороннього незалежного розгляду спору, а також для запобігання репутаційним ризикам та задля створення сприятливого правового підґрунтя для діяльності інвесторів.

Проте Центр є не єдиним діючим постійно арбітражем, існують також Міжнародний арбітражний суд при Міжнародній торговій палаті, Стокгольмський арбітраж тощо. Сторони вільні у випадку наявності спору звернутися до будь-якого з постійних інвестиційних арбітражів або забезпечити діяльність того, який буде розглядати випадок «ad hoc», однак головним є визнання юрисдикції відповідної установи усіма сторонами інвестиційних правовідносин.

Загалом, Центр є однією з найбільших платформ для розгляду інвестиційних арбітражних спорів. «Серед основних справ 2020 року рекордна кількість проваджень (303) були вирішеними. В 2020 ICSID зареєструвала 40 нових справ, що є найбільшою кількістю протягом одного року. 37 з цих справ були врегульовані арбітражними правилами конвенції ICSID. Статистика свідчить, що протягом 2020 року 74% судових процесів закінчувалися рішенням, що підтверджували позовні вимоги» [36]. Значна частина звернень українських інвесторів після 2014 року звичайно пов'язана із захистом інвестицій від протиправних дій РФ (наприклад, у зв'язку із тимчасовою окупацією територій та знищенням чи неможливістю використовувати об'єкти інвестицій відповідно до вимог українського законодавства та норм міжнародного права.

В цілому така статистика, на наш погляд, свідчить про досить слабку можливість захисту незначних інвестицій з огляду на співвідношення строку розгляду справи та вартості обов'язкових платежів. В той же час інвестиційний арбітраж може бути використаний як механізм захисту у випадку грубого порушення міжнародного права, а не лише недотримання вимог інвестиційної угоди. Проте з огляду на те, що РФ не визнає дію Вашингтонської конвенції, ефективність таких заходів може бути

недостатня без застосування інших міжнародно-правових та політичних засобів впливу – звернень до МКС, ЄСПЛ, накладення санкцій тощо.

З огляду на доволі значну кількість справ, що розглядалися Центром за участі України вважаємо за доцільне рекомендувати розробити окрему процедуру визнання і виконання рішення міжнародного інвестиційного арбітражу, оскільки загальний порядок виконання рішень іноземних судів через процедуру визнання рішення іноземного суду, як це передбачено, зокрема, Цивільним процесуальним кодексом, є доволі тривалою та може призвести до втрати інвестором власного економічного інтересу у здійснюваній інвестиції. Водночас з огляду на доволі обмежену кількість спорів (наприклад, порівняно з ЄСПЛ), забезпечити більш оперативну процедуру виконання можна шляхом прийняття окремого законодавчого акта щодо порядку виконання такого рішення та пов'язані з цим функції представників органів державної влади. Натомість у проєкті Державного бюджету на відповідний рік (згідно з вимогами Бюджетного кодексу України) витрати на виконання рішень міжнародних інвестиційних арбітражів варто закласти до окремої бюджетної програми для забезпечення фінансового ресурсу виконання інвестиційного арбітражу або, принаймні, визначення черговості виконання таких рішень.

Унікальність Центру, на наш погляд, полягає в тому, що одночасно він є арбітражним органом із власною компетенцією та процедурою та водночас – суб'єктом міжнародного права, який має власну структуру (адміністративну раду, секретаріат тощо) та регламенти. Головою ради є президент Світового банку (призначення здійснюється за посадою). Учасниками адміністративної ради є представники усіх держав-учасниць Конвенції, що є додатковою гарантією незалежності органу та гарантує відсутність національного інтересу, що може заподіяти шкоду розгляду інвестиційного спору. Секретаріат же забезпечує можливість ведення конкретних арбітражних розглядів, надає допомогу у підготовці справ та дослідженні необхідних доказів тощо. Окремим завданням Центру, відповідно до Конвенції, є ведення списків посередників та арбітрів, кожна з держав

Конвенції має право обрати до таких списків по чотири представники, які повинні мати належну підтверджену кваліфікацію для виконання повноважень.

Відповідно до статті 18 Конвенції, «Центр володіє повною міжнародно-правовою правосуб'єктністю. Правоздатність Центру включає в себе право:

- а) укладати договори;
- б) набувати та володіти рухомим та нерухомим майном;
- в) встановлювати порядок здійснення процесуальних дій» [3].

Окрім того, завдяки діяльності Центру, сторони, що прагнуть врегулювати інвестиційний спір, можуть реалізувати також процедуру примирення, що є прикладом поза арбітражних можливостей Центру.

Як пише К. Бондар у своїй роботі, «перше рішення, яким було завершено справу, було винесено по справі Adriano Gardella s.p.a. проти Кот Дівуар 1977 року. Лише у 1987 році в ІКСІД було зареєстровано першу справу, засновану на міжнародній інвестиційній угоді (Asian Agricultural Products Ltd. (AAPL) проти Шрі Ланки)» [22, с.18]. Незважаючи на практично незмінний механізм розгляду спорів, Центр є одним із найпопулярніших незалежних органів для розгляду спорів, судячи із кількості поданих скарг.

Вважаємо, що аналогічний механізм має існувати для захисту менш значних інвестицій, проте це можливо у випадку досягнення домовленостей між державами окремо, оскільки для внесення змін до Конвенції необхідна згода всіх її учасниць. З одного боку, це унеможлиблює її оперативну модернізацію відповідно до розвитку міжнародних відносин, а з іншого боку – забезпечує стабільність розвитку та діяльності самого Центру. Окрім здійснення адміністративної діяльності Центр «опублікував зразкові застереження (арбітражні та інші застереження – разом із пояснювальними записками, які враховують різні обставини і можуть використовуватися сторонами при укладенні інвестиційних договорів (контрактів)» [67].

Така діяльність, на наш погляд, повинна здійснюватися на регулярних засадах для належного інформування усіх зацікавлених сторін про діяльність Центру. Окрім того, такі бюлетені можуть бути корисними для сторін потенційного інвестиційного спору та їхніх представників (радників) для формування правової позиції, обґрунтування вимог та загальної оцінки потреби у використанні арбітражної процедури.

Отже, можемо зробити висновок, що Центр не є арбітражем чи судом у прямому сенсі цих визначень, проте здійснює адміністрування і контроль за дотриманням арбітражної процедури, а тому можна визначити Центр як міжнародний майданчик, який здійснює адміністрування арбітражної процедури відповідно до вимог Конвенції для її учасників та забезпечує вирішення інвестиційних спорів через процедури примирення або арбітражу.

З огляду на сучасну ситуацію із пандемією та обмеженням доступу до держав у зв'язку із епідеміологічною ситуацією доцільним для Центру видається удосконалення онлайн-процедури розгляду справ з використанням сучасних технологічних можливостей. Водночас використання онлайн-технологій може скоротити строк розгляду справи. Проте особливої уваги потребує питання захищеності даних, інформації що становить комерційну та іншу таємницю а також забезпечення належного рівня інформаційної безпеки.

Міжнародні інвестиційні спори є невід'ємною частиною процесу глобалізації та мають вплив на розвиток (існування) національних економічних моделей та систем кожної окремої держави. А тому удосконалення національного правового регулювання вирішення інвестиційних спорів (у тому числі у випадку наявності іноземного суб'єкта, міждержавних відносин тощо) потребує значного оновлення для відповідності сучасним суспільним відносинам, транснаціональним ризикам, що виникають тощо. Міжнародний інвестиційний арбітраж є унікальною формою

вирішення інвестиційного спору між його суб'єктами (або залученими третіми сторонами із самостійним інтересом), яка поєднує в собі засади приватно-правових та публічно-правових відносин та на засадах розумності та безсторонності сприяє захисту прав інвестора у правовідносинах із державою.

Забезпечення ефективної нормативно-правової бази дозволить збільшити потенціал залучення іноземних інвестицій в Україну, а також збільшити комерційну привабливість використання вказаного способу вирішення інвестиційних спорів.

З огляду на значну тривалість та вартість розгляду спору у міжнародному інвестиційному арбітражі пропонуємо доповнити механізм діяльності міжнародних інвестиційних арбітражів можливістю для учасників спору ініціювати (за взаємною згодою) звернення до медіатора. Це може позитивно вплинути на строк та ефективність розгляду справи. У випадку успішного завершення процесу медіації сторони зможуть досягнути найбільш вигідного результату у ситуації, що стала причиною для звернення до інвестиційного арбітражу. Проте процедура участі медіатора у міжнародному інвестиційному спорі потребує окремого правового регулювання, а також належного підтвердження кваліфікації залучених експертів-медіаторів. Подальшого теоретичного дослідження та удосконалення нормативного підґрунтя потребує також процедура виконання рішень міжнародних арбітражних установ. Вважаємо за доцільне рекомендувати розробити окрему процедуру визнання і виконання рішення міжнародного інвестиційного арбітражу, оскільки загальний порядок виконання рішень іноземних судів через процедуру визнання рішення іноземного суду займає досить багато часу та може призвести до втрати інвестором власного економічного інтересу у здійснюваній інвестиції.

Інвестиційний арбітраж може бути використаний як механізм захисту у випадку грубого порушення міжнародного права.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИКА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ АРБІТРАЖІВ

2.1. Діяльність Міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів та практика виконання його рішень

Як пише у своїй роботі Т. О. Сивак, «...за результатами роботи Світового Банку, що тривала близько 5 років, 18 березня 1965 році було затверджено текст Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами (англ. Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States, ICSID Convention). Слід сказати, що Конвенція досить швидко зібрала необхідних 20 ратифікацій та вже 14 жовтня 1966 року набула чинності» [53, с.18]. Україна затвердила Конвенцію у 2000 році, що, на наш погляд, стало важливим кроком у процесі регулювання та залучення іноземних інвестицій, надало Україні змогу зарекомендувати себе як надійного інвестиційного партнера для іноземних держав, що, своєю чергою, мало певний позитивний вплив також на подолання внутрішньої фінансово-економічної кризи.

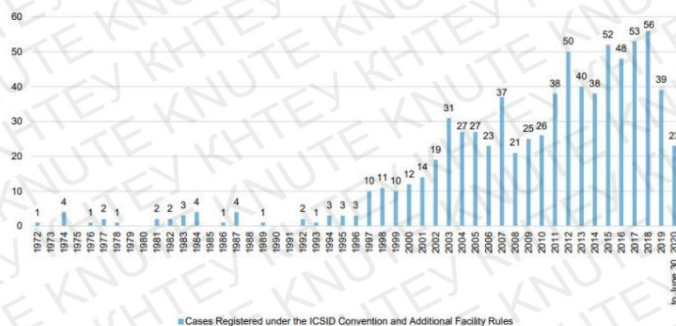
Відповідно до вже згадуваної у роботі Конвенції, Центр є незалежним та безстороннім органом, процедура вирішення інвестиційних спорів у якому не залежить від національного правового регулювання та може убезпечити інвестора у випадку низького рівня довіри до національної системи судочинства у країні інвестування. Окрім Конвенції, Центр керується рядом внутрішніх положень, які конкретизують його регламент та процедури, що залишились неохоплені Конвенцією. Так, згідно із інформацією, розміщеною на офіційному сайті Центру, Центр має розроблені правила щодо фасилітації, дослідження фактів, а також окремі адміністративні та фінансові положення [69]. У випадку, якщо сторони вирішили скористатись механізмом, який пропонує Конвенція, та закріпили це у своєму

договорі, Центр може керуватися не лише текстом Конвенції, але й затвердженими положеннями про власну діяльність (у випадку застосування елементів медіації тощо). На нашу думку, подальшого дослідження потребує застосування медіації у діяльності арбітражних установ з метою запозичення такого досвіду та удосконалення національного правового регулювання системи медіації. Адже головний нормативний акт, Закон «Про медіацію» [16], який мав би врегулювати таку процедуру, наразі у вигляді проекту лише готується до другого читання, проте у нинішній редакції не містить важливих точкових норм, наприклад, про застосування процедур і підходів медіації у інвестиційних спорах (тим більше, якщо у правовідносинах присутній іноземний елемент або інвестиційні відносини передбачають залучення уповноваженого органу іноземної держави). Розширення можливих процедур вирішення спорів, вважаємо, дало б можливість інвесторові більш ефективно захищати свої права із використанням допомоги професійного медіатора та багатоступеневих переговорів.

З огляду на тривалу історію діяльності Центру та значний масив врегульованих міжнародних інвестиційних спорів, можна зробити висновок, що описувана інституція здобула довіру інвесторів та їхніх партнерів. Як пише у своїй роботі вже згадуваний Т. Сивак, «за даними порталу UNCTAD Investment Policy Hub станом на квітень 2020 року, з понад 1000 вирішених/*триваючих* міжнародних інвестиційних спорів, понад 600 розглядалось арбітражними трибуналами МЦВІС» [53, с.19]. Це свідчить, на нашу думку, не лише про зростання кількості установ, які розглядають міжнародні інвестиційні спори, але й в загальному про популярність такого способу захисту порушених чи оспорюваних прав та інтересів інвесторів.

Статистика кількості справ, зареєстрованих Центром до червня 2020 року. [25]

Chart 1: Total Number of ICSID Cases Registered, by Calendar Year

As of June 30, 2020, ICSID had registered 768 cases under the ICSID Convention and Additional Facility Rules.

Проте навіть така визнана міжнародна інституція як Центр повинна удосконалюватись для відповідності запитам громадянського суспільства. Вважаємо, що головним сучасним викликом у сфері розгляду міжнародних інвестиційних спорів є загальне здешевлення процедури розгляду спору, що дозволить надати ефективний визнаний захист особам з незначними інвестиціями або ж певній сукупності незначних інвесторів, які займаються втіленням спільного проєкту на території іншої держави.

Іншим потенційним викликом, з огляду на обмеження, накладені пандемією, є подальша цифровізація роботи Центру, забезпечення онлайн-доступу та безпеки інформації. Причому важливо зберегти нинішні переваги процедури інвестиційного арбітражу – незалежність Центру (або подібної створеної організації), експертність осіб, які будуть причетні до розгляду справи та кандидатури яких погоджені сторонами спору, а також конфіденційність матеріалів, що стосуються інвестиційного арбітражу, адже витік таких даних може становити значну загрозу бізнес-процесам інвестора, його діловій репутації тощо.

З огляду на значну кількість спорів, яка вже була розглянута Центром, вважаємо, що Україні необхідно більш активно доєднуватися до роботи вказаної установи (готувати експертів належного рівня тощо). Не можна не погодитись з Л. Х. Тихончук, який пише: «...долучення до ICSID [Центру – авт.] є досить перспективним напрямом удосконалення державної політики регулювання діяльності стратегічних корпорацій України» [55, с. 99]. Більш активна участь у діяльності Центру уповноважених органів

на політичному, правовому та виконавчому рівнях, вважаємо, матимуть позитивний вплив на інвестиційну привабливість України, особливо для здійснення значних інвестицій. Адже незважаючи на намагання покращити «інвестиційний клімат» завдяки низці нових правових інститутів (наприклад, діяльність «інвестиційних нянь»), Україна все ще не є привабливим інвестиційним партнером на міжнародному рівні. Так, нещодавно президентка Естонії, попри виказувану послідовну підтримку політики безпекового курсу України публічно закликала громадян не інвестувати у розвиток української економіки.

Саме тому діяльність Центру, яка базується на застосуванні переговорів та процедур, що передбачають взаємовигідне врегулювання спору, є важливою для України на міжнародному рівні, а також може слугувати інструментом для створення національних інвестиційних арбітражів для захисту прав невеликих інвесторів (в тому числі іноземних) задля підвищення інвестиційної привабливості України як довгострокового партнера та збільшення кількості інвестицій. У довгостроковій перспективі, вважаємо, така політика може призвести до зменшення залежності економіки України від зовнішнього та внутрішнього кредитування завдяки захисту прав та інтересів одночасно інвесторів та суб'єктів, які використовують такі інвестиції (або держави в цілому).

Водночас як пише В. Нагнибіда у своїй статті, «вселяв надію факт усвідомлення чинною владою прямого зв'язку інституту арбітражу з інвестиційною привабливістю та довірою інвесторів до держави загалом» [45]. Однак станом на сьогодні спроби на законодавчому рівні створити в Україні певний аналог Центру зазнали невдачі. Так, у проєкті закону, який було зареєстровано Кабінетом Міністрів України як суб'єктом законодавчої ініціативи, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення діяльності арбітражів» від 8 квітня 2021 року № 5347 [15] було передбачено створення комерційних арбітражів на базах громадських організацій або філій, які хоча й мають відповідати комплексу вимог, однак, на думку В. Нагнибіди, такі зміни призведуть до втрати довіри та репутації таких установ, зокрема і серед

інвесторів, як уже траплялося внаслідок змін до регулювання діяльності третейських судів в історії України. Наразі вказаний законопроект опрацьовується у комітеті Верховної Ради України, і за висновком комітету ВРУ з питань бюджету, його реалізація «не впливатиме на показники бюджету» [23].

А тому потенційне створення міжнародного інвестиційного арбітражу в Україні, на наш погляд, потребує якісної та ґрунтовної законопроектної роботи, до якої повинні залучатися міжнародні експерти у сфері інвестиційного арбітражу. О. Зельдіна у своїй роботі називає захист прав інвесторів одним із основних складників «інвестиційної привабливості України» [30, с. 51], засуджуючи скасування пільг та гарантій для інвесторів в умовах спеціальних режимі господарювання, що у певний момент призвело до порушення Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [11]. Л. Островська та Г. Тріпульський у своїй статті також підкреслюють важливість виконання рішень ЄСПЛ для посилення інвестиційної привабливості України. З огляду на визнання і захист ЄСПЛ непорушності права власності погоджуємось із вказаними науковцями [47, с. 45].

За даними Aseris, учасницями Конвенції на сьогодні є 162 держави [68]. Причому арбітражні процедури Центру для жодної з них не є обов'язковими внаслідок лише ратифікації, що, на нашу думку, свідчить про значний міжнародно-правовий авторитет Центру у вирішенні інвестиційних спорів. Адже згода на розгляд певного спору повинна бути зафіксована у конкретному інвестиційному договорі суб'єктів, а, нагадаємо, у провадженні Центру вже було близько 1000 справ (деякі з них тривають і досі).

Тобто, навіть строк і вартість процедури інвестиційного арбітражу не є перепорою для значних інвесторів у використанні вказаної процедури задля досягнення найбільш оптимального результату. Причому, на нашу думку, популярність діяльності Центру буде лише зростати з огляду на глобалізаційні процеси в економіці, євроінтеграційні прагнення держав Центральної та Східної Європи та гармонізацію правових систем.

Як пише дослідник О. Д. Крупчан, «між Україною та іноземними державами, за даними ICSID, станом на сьогодні підписано 70 таких [двосторонніх – авт.] угод – з Польщею, Португалією, Австрією, Іспанією, США, Чехією, Францією, Німеччиною, Фінляндією, Угорщиною, Італією тощо. Одним з обов'язкових елементів таких угод є положення про вирішення інвестиційних спорів між інвестором однієї з Договірних Сторін та іншою Договірною Стороною» [38].

Як зазначає О. М. Гончаренко, норми Конвенції, яка регулює діяльність Центру, можна фактично розділити на дві групи: норми, що регламентують діяльність Центру як міжнародної організації, яка має повну міжнародну правосуб'єктність, тобто виступає повноцінним учасником міжнародних правовідносин, і норми, що регулюють процедуру розгляду інвестиційних спорів [26, с. 105 – 107]. Загалом, варто зазначити, що з огляду на нинішній стан розвитку суспільних відносин, пов'язаних зі здійсненням інвестицій, така категорія спорів не є вузькою, а включає в себе широкий спектр правовідносин, пов'язаних з інвестиційною діяльністю суб'єктів, виконанням сторонами взятих на себе зобов'язань. Тому можна зробити висновок, що в подальшому обсяг справ, які розглядає Центр у сфері міжнародного інвестиційного арбітражу лише зростатиме.

Участь України у діяльності Центру повинна бути розширена внаслідок діяльності кваліфікованих учасників Адміністративної ради. Як зазначає Ю. М. Жорнокуй, «до компетенції Адміністративної ради належить:

- прийняття адміністративного і фінансового регламентів ICSID;
- прийняття правил проведення примирної процедури й арбітражу;
- прийняття Регламенту примирної процедури й арбітражу;
- схвалення заходів, що приймаються Банком і спрямовані на використання адміністративних засобів і служб, що є у нього;
- визначення умов діяльності Генерального секретаря і заступника Генерального секретаря;
- прийняття щорічного бюджету доходів і видатків ICSID;

- схвалення щорічного звіту про діяльність...» [29, с.347].

Тобто, можемо зробити висновок, що активізація діяльності представників України у складі Адміністративної ради Центру може позитивно вплинути на посилення ролі України як надійного інвестиційного партнера, а також допомогти в імплементації засадничих положень та принципів діяльності Центру для розвитку національних арбітражних інституцій. Також це стосується потенційного поширення практики застосування примирної процедури.

Однією із гарантій діяльності Центру, на нашу думку, є неможливість сторони спору відмовитись від наданої попередньо згоди на розгляд спору, яка закріплена у договорі. Це сприяє стабільності інвестиційних правовідносин та унеможливорює зловживання правом для суб'єктів інвестиційних правовідносин (особливо якщо це стосується держави в особі її органів та представників). Таке правило, на наш погляд, вигідно відрізняє діяльність Центру навіть від ЄСПЛ (наприклад, у випадку, коли РФ відмовилась визнавати його юрисдикцію саме через систематичні і грубі порушення прав людини, не в останню чергу пов'язані із триваючими злочинами агресії та окупації).

Окрім індивідуальних особливостей діяльності Центру, в його процедурах, на наш погляд, є елементи, наближені до вимог національного господарського права. Наприклад, щодо повідомлення сторони правовідносин про суть спору та висловлених претензій. Однак таку інформацію може направити уповноважена особа Центру, а не сторона правовідносин разом із переданням матеріалів справи на розгляд суду. Окрім того, у господарських чи інших зовнішньоекономічних відносинах починає розвиватися застосування інституту медіації із залученням кваліфікованих експертів. Тут діяльність Центру може слугувати прикладом для імплементації певних правил і процедур через прогалини національного законодавства, а також певну схожість процедур примирення із медіацією чи фасилітацією. Адже експерти повинні встановити всі обставини спору та запропонувати рішення, яке задовольняло б обидві сторони. Водночас сторони спору мають виконати рішення Центру.

Є. Макаренко пише, що «кожна договірна держава визнає рішення арбітражу, винесене відповідно Вашингтонської конвенції, як зобов'язуюче та забезпечує виконання грошових зобов'язань, покладених рішенням арбітражу, в межах своєї території таким же чином, якби це було остаточне рішення судового органу цієї держави» [43]. Оскільки в Україні не передбачено окремої спеціальної процедури визнання таких рішень або окремих вимог щодо їх виконання, можна зробити висновок, що рішення Центру як установи інвестиційного арбітражу виконуються в тому ж порядку, що й рішення іншого суду із застосуванням положень цивільного процесу.

Така процедура негативно впливає на строк виконання рішення, а отже на ефективність захисту прав інвестора. Незважаючи на необхідність максимально точно виконати вимоги Центру, держава (або інвестор) може відмовитись виконувати арбітражне рішення. Проте в такій ситуації держава матиме значно більше важелів впливу у випадку звернення інвестора за захистом до національної судової системи. Справа може пройти усі три інстанції, що створить додаткові часові та матеріальні витрати для постраждалої сторони, окрім уже понесених під час розгляду справи Центром.

Проте вважаємо, що подібні випадки в Україні не можуть виникати, оскільки це значно вплине на підтримку міжнародних партнерів, а тому може призвести до значних репутаційних втрат, а також негативних наслідків для економіки в цілому та для сфер інвестування зокрема, що своєю чергою матиме негативний вплив на реалізацію гарантованих державою зобов'язань (наприклад, у випадку відмови Туреччини від інвестицій у будівництво житла, яким будуть забезпечені зокрема і внутрішньо переміщені особи відповідно до укладеного міждержавного договору).

Є. Макаренко також пише, що «у разі незгоди держави з рішенням арбітражу та небажанням його добровільно виконати іноземний інвестор змушений самостійно займатися розшуком державного майна і звертатися із заявою про визнання та приведення у виконання рішення іноземного арбітражу в різні юрисдикції, щоб

отримати можливість звернути стягнення на майно» [43]. Іноземний інвестор, по-перше, не володітиме необхідними знаннями та навичками у галузі права для ефективного здійснення таких дій, а тому потребуватиме кваліфікованої юридичної допомоги на місці, з чим навряд чи впораються, наприклад, інвестиційні няні у випадку, якщо вони не матимуть профільної освіти та відповідних експертних навичок. По-друге, розшук активів боржника може ускладнитись внаслідок проведення реформ, злиття та поглинання юридичних осіб, пошук правонаступників чи бенефіціарів тощо. Така ситуація теж матиме значний негативний вплив на репутацію держави як об'єкта здійснення інвестиційної діяльності іноземними особами, фізичними чи юридичними. Також не варто забувати про спеціальний статус державного майна, на яке не може бути звернено стягнення внаслідок існування посиленого захисту, чи імунітету (наприклад, якщо це стосується певних стратегічно-важливих об'єктів чи споруд тощо).

Отже, можемо зробити висновок, що без існування окремої процедури виконання рішень Центру та інших аналогічних міжнародних інвестиційних арбітражів, ефективно виконання їх рішень ґрунтується винятково на добровільних засадах та у випадку відмови держави від своїх зобов'язань нестиме загрозу репутаційного характеру, проте механізм примусового виконання рішення не розвинений достатньою мірою. Тому вважаємо, що національна правова система України потребує спеціальної процедури виконання рішень міжнародних інвестиційних арбітражів (як і інших міжнародних судових установ, проте це вже поза предметом дослідження даної роботи). Це зможе посилити ефективність роботи Центру та потенційно скоротити кількість звернень щодо порушення Україною своїх зобов'язань.

З огляду на положення Конвенції [3], важливо також зазначити, що невиконання державою рішення Центру не може бути підставою для застосування певних санкцій чи висунення претензій від держави громадянства інвестора, проте, безумовно, має вплив на розвиток подальшої міждержавної співпраці та може призвести до

негативних політичних наслідків. За даними Центру, щодо України було вирішено (або наразі вирішується) близько 1,5% справ від їхньої загальної кількості [20]. Вважаємо, що такий показник є досить значним, особливо з огляду на те, що з часу ратифікації Україною Конвенції пройшло вже більше 20 років, а отже уповноважені органи влади мали час на розробку національних механізмів захисту іноземних інвестицій. Проте варто також зважати, що реальна частка інвесторів, які вважають свої права порушеними є значно більшою, адже не всі інвестори обирають процедури арбітражу або примирення, які пропонує Центр. У Єдиному державному реєстрі судових рішень теж міститься чимало рішень судів різних інстанцій щодо інвестиційних правовідносин. Тому, вважаємо, такі показники свідчать про потребу у реформуванні механізму захисту іноземних інвестицій і в першу чергу – про розробку ефективного механізму виконання рішень Центру (та інших подібних установ, якщо їх обрали сторони інвестиційного договору). Це зможе скоротити витрати державного бюджету на виконання рішень суду та посилити довіру іноземних інвесторів до співпраці з Україною.

Проте до розробки такого механізму у політичному та правовому полі доцільно залучити представників громадянського суспільства, які мають необхідний рівень експертизи, а також представників значних міжнародних інвесторів задля забезпечення балансу інтересів та створення правових механізмів, які будуть ефективно реалізовуватись на практиці.

Крім розвитку національних правових механізмів виконання рішень Центру маємо також зазначити про потребу удосконалення процедури діяльності цієї установи. Не можемо погодитись із К. Бондар, яка у своїй дисертації наголошує на необхідності його модернізації, зокрема, проте визнає недоцільним створення постійного апеляційного органу» [22, с. 211]. Вважаємо, що діяльність постійної апеляційної інстанції може сприяти більш ефективному захисту прав сторони інвестиційних відносин у випадку їх порушення, а також сприятиме досягненню передбачуваності практики Центру (в контексті арбітражних рішень та застосування

процедур примирення) шляхом виправлення можливих помилок арбітрів, додаткової перевірки підстав та обґрунтування прийнятого рішення. Водночас, за аналогією із національною судовою системою, вважаємо, що Центр не може мати окремого механізму «касаційного» перегляду власних рішень, оскільки така надбудова ускладнить процедуру та може невиправдано збільшити час розгляду окремих спорів, що є критично важливим з огляду на поступове збільшення навантаження на Центр внаслідок збільшення кількості справ, що підлягають розгляду.

Як пише О. В. Кривецька, «нова модель ЄС передбачає два суттєвих нововведення у сфері інституційної реформи системи міжнародного інвестиційного арбітражу. По-перше, запроваджується дворівнева система квазі-судових органів (суд першої інстанції та апеляційний суд)» [34, с. 93; 35, с. 146]. Тобто, як бачимо, функціонування квазі-апеляційної інстанції наразі визнається також і Європейським Союзом, який є одним із найвпливовіших міжнародних утворень (організацій).

Регулярного перегляду потребують також вимоги щодо призначення арбітрів та інших уповноважених осіб з огляду на постійне зростання суспільного запиту щодо доброчесності та експертності уповноважених осіб, а також значний матеріальний та репутаційний інтерес сторін спору у належному вирішенні справи. Пропонуємо здійснювати регулярний перегляд політик та процедур Центру щодо вибору та призначення арбітрів із обов'язковою можливістю участі представників кожної з держав, яка ратифікувала Конвенцію. Центр є унікальною установою, яка, як вже зазначалось, поєднує ознаки суб'єкта приватного і публічного права та забезпечує функціонування арбітражних процедур, проте не є безпосередньо відповідальною за їх здійснення особою.

Як пише М. Лазаренко, «серед переваг вирішення міжнародних інвестиційних спорів у порядку арбітражу є надання сторонам можливості вибору арбітрів, що будуть розглядати спір, які є незалежними, неупередженими та володіють високим рівнем професіоналізму в конкретній сфері відносин, а також конфіденційність такого процесу, чіткість і зрозумілість правил, прозорість розгляду спору» [41, с. 63]. Усі

наведені переваги стосуються і діяльності Центру, однак вважаємо, що його позадержавний, міжнародний характер окрім того додатково впливає на визнання таких рішень, забезпечуючи виконання рекомендацій авторитетом самої установи. Окрім того, діяльність Центру нівелює окремі ризики інвестиційних спорів на рівні національної судової системи: потенційну залежність суду від держави, корупційні ризики, а також використання принципу «політичної доцільності» у прийнятті рішення. Усі ці проблеми частково характерні і для національної української системи судочинства. А з огляду на загальний вкрай низький рівень суспільної довіри до судової гілки влади ризик для інвестора може лише зростати.

Проте, вважаємо, що Центр повинен розширювати кількість арбітрів, їхніх помічників, а також залучати експертів для вивчення особливостей національної правової системи держави, в об'єкти якої було здійснено інвестування. Це дозволить гармонізувати рішення арбітрів із вимогами національного законодавства, що потенційно збільшить кількість осіб, які не оскаржуватимуть рішення або ж виконають його без додаткових механізмів примусу. Цікавою виглядає також ідея М. Лазаренко про створення єдиного міжнародного процесуального кодексу із вирішення інвестиційних спорів [41, с. 64]. Проте така ідея, вважаємо, є утопічною з огляду на існування значних відмінностей у національних правових системах держав-підписантів Конвенції. Окрім того, виглядає нелогічним створення єдиного процесуального кодексу для вирішення саме інвестиційних спорів, без врахування існування і розвитку інших міжнародно-правових відносин.

Щодо захисту іноземних інвестицій в Україні, то, на наш погляд, існує значна проблема, пов'язана із дотриманням вимог міжнародного права зокрема, а саме, захист інвестицій, які були здійснені у діяльність структур і об'єктів, які наразі знаходяться на тимчасово окупованій території України. Наприклад, у випадку здійснення інвестицій у комплекс спортивних об'єктів у Донецьку, які були підготовлені до проведення Євро-2012. Наразі Україна не може здійснити ефективний захист таких інвестицій з огляду на відсутність ефективного контролю над сукупністю

населених пунктів. Водночас і певної вини держави тут немає, адже збитки інвестору були завдані внаслідок збройної агресії РФ, яка є порушенням Статуту ООН та інших міжнародно-правових документів. Хоча М. Юрлов наводить у своїй статті приклад захисту прав інвестицій в умовах російської агресії, коли «02.05.2018 р. міжнародний арбітражний суд у справі Everest Estate та інші проти Російської Федерації виніс остаточне рішення, в якому встановив відповідальність РФ за порушення прав 18 українських компаній та однієї фізичної особи за українсько-російським двостороннім інвестиційним договором (Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій та присудив позивачам компенсацію у розмірі 159 млн доларів» [66].

Тому захист інвестицій може становити також елемент системи захисту прав людини та певних загальних правових цінностей. У випадку розгляду спорів, що пов'язані із захистом інвестицій від зовнішньої збройної агресії РФ Центр змушений буде оперувати поняттями міжнародно-правових цінностей та правил, а також наблизитись до антропоцентричної моделі застосування правових норм. Водночас у випадку розгляду такого спору значний вплив на прийняття рішення будуть справляти документи, які прямо не стосуються захисту інвестиційної діяльності, а регулюють більш широку сферу забезпечення миру та безпеки. Хоча за загальним правилом, як зазначає адвокатка Л. Атаманчук, «До компетенції Центру належить вирішення правових спорів, що виникають безпосередньо з відносин, пов'язаних з інвестиціями, між договірною державою (або будь-яким уповноваженим органом договірної держави, про який повідомлено договірною державою Центру) та особою іншої договірної держави, за умови наявності письмової згоди учасників спору» [19, с. 69]. Хоча таке твердження повністю відповідає вимогам Вашингтонської конвенції, однак вважаємо, що із розвитком суспільних відносин поняття інвестиційних правовідносин (та відповідно спорів, які виникають внаслідок їх реалізації) діяльність Центру може вийти за окреслені рамки, а тому потребуватиме додаткового конвенційного чи іншого правового регулювання.

Незважаючи на наведену статистику щодо спорів, пов'язаних із інвестиційною діяльністю в Україні, яка свідчить про наявність системних проблем у сфері захисту іноземних інвестицій, варто навести декілька практичних прикладів справ, які були розглянуті Центром, та до яких були залучені представники України.

Так, у 2012 році Центр визнав безпідставними претензії компанії-позивача «Бош Інтернешнл Інкорпорейтед» до України щодо невиконання державою умов інвестиційної угоди. «Арбітражний Трибунал МЦВІС встановив, що державою Україна не було порушено своїх зобов'язань відповідно до умов двосторонньої інвестиційної Угоди, укладеної між Україною та Сполучними Штатами Америки «Про заохочення та взаємний захист інвестицій» від 4 березня 1994 року та повністю відмовив у задоволенні позовних вимог» [59, с. 153].

Окрім того, компанія-позивач, за даними Мін'юсту, була змушена здійснити виплату відшкодування у розмірі 150 тисяч доларів на користь України. Підставою для ініціювання справи було начебто неналежне забезпечення Україною правового захисту інвесторів. Проте Центр не визначив у діях органів держави порушень умов інвестиційної угоди. Аналіз цієї справи дає підстави стверджувати, що Центр є незалежним та безстороннім органом, який, як і інші позадержавні інституції, керується принципами верховенства права, а не забезпечує пріоритет інтересів інвестора, хоча останній і має менше шансів на захист своїх прав, порівняно із можливостями держави та її апарату. А розмір накладених санкцій свідчить про значну відповідальність (передусім матеріальну та репутаційну) для позивача, який подав позов без належних правових підстав.

У справі «Joseph Charles Lemire vs. Ukraine II порушеної пізніше у 2006 р. позивач скаржився на невиконання мирової угоди укладеної у 2000 р., про систематичне перешкоджання роботі радіокомпанії, шляхом проведення позапланових перевірок, а також порушення Україною двосторонньої угоди про захист інвестицій між Україною і США, громадянином яких був позивач. МЦВІС виніс рішення яким зобов'язав Україну виплатити компенсацію за порушення ВІТ та компенсацію понесених в

процесі розгляду в МЦВІС витрат. Разом сума склала майже 10 млн доларів США» [65, с. 22]. натомість позов іншого американського інвестора, Generation Ukraine Inc. було залишено без задоволення (справа стосувалась перешкод у здійсненні будівництва на орендованій земельній ділянці).

«Справа Tokios Tokelés v. Ukraine одна з найвідоміших справ у міжнародному праві (foundation cases), через підняття у цій справі цілого кола питань щодо компетенції МЦВІС та питання експропріації. Справа стосувалась інвестицій литовської компанії в українське підприємство «Такі справи». Основною сферою діяльності інвестора була діяльність у галузях реклами та видавництва. Арбітраж більшістю все ж визнав себе компетентними в розгляді даної справи, незалежно від аргументів України, що по суті інвестор не був іноземним, тому дія Конвенції і відповідно компетенція арбітражу не має нього розповсюджуватись» [65, с. 22]. Хоча в останній справі у діях України було визнано наявність низки дрібних порушень, позов було відхилено через недоведеність порушення умов інвестиційної угоди.

Центр визнано уповноваженим органом для врегулювання спорів і відповідно до Енергетичної хартії, яку ратифікувала Україна. Я. Петров та О. Сичківська у своїй статті наводять приклад справи, де «у 2008 році британська компанія Remington Worldwide Limited подала позов до України до арбітражу при Арбітражному інституті Торговельної палати в м. Стокгольмі. Зазначений позов був пов'язаний з атомною енергетикою. За підсумками розгляду арбітраж частково задовольнив позов, визнавши порушення Україною частини 1 статті 10 ДЕХ (зобов'язання держави заохочувати та створювати стабільні, рівноправні, сприятливі й гласні умови для інвесторів інших Договірних Сторін для здійснення капіталовкладень на її території), і зобов'язав Україну виплатити Remington Worldwide Limited 4,5 мільйона доларів США (хоча позивач просив 36 мільйонів доларів США)» [48].

З аналізу наведених справ можна зробити висновок, що кожна справа розглядається Центром індивідуально, без врахування попередньої арбітражної практики. Це позитивно відрізняє Центр, наприклад, від ЄСПЛ, який вирішує типові

справи проти України «пакетом», без детального дослідження обставин і умов кожної справи (хоча в останньому випадку кількість судових справ набагато більша, а такий крок ЄСПЛ є відповіддю на неефективне виконання державою попередніх рішень, що констатували наявність системних порушень у сфері прав людини).

Діяльність Центру, порівняно з іншими міжнародними установами, важче проаналізувати через залученість різних арбітрів на базі однієї установи та високі вимоги щодо конфіденційності, через які обставини багатьох арбітражів чи примирних процедур не розголошуються.

2.2. Вдосконалення механізмів виконання рішень інвестиційних арбітражів з урахуванням пріоритету захисту прав людини

Як вже зазначалося, із розвитком та ускладненням суспільних відносин, на сучасному етапі усі їхні елементи набувають антропоцентричного характеру, а однією з визначальних (засадничих) цінностей серед іншого й інвестиційних правовідносин є пріоритет прав людини (на зміну, наприклад, концепції, «відмови у правосудді» про яку у 2012 році зазначав у своїй праці Е. Тригубов) [57, с. 119]. Частково саме цим, на нашу думку, можна пояснити більшу кількість рішень Центру на користь інвесторів, які не мають можливості застосувати для захисту власних інтересів усі механізми, які доступні державі в особі її органів. Проте не можна говорити про упередженість Центру чи заздалегідь програшну позицію держави як сторони спору. Як свідчить практика (навіть наведена у попередньому підрозділі), рішення арбітражів під егідою Центру ґрунтуються на вивченні усіх фактів та обставин справи, що стосується можливого порушення інвестиційної угоди. Саме це, на нашу думку, сприяє зростанню рівня довіри до установи та збільшенню кількості справ, які сторони погоджуються розглядати відповідно до вимог Конвенції.

Загалом інвестиційна діяльність, вважаємо, дуже тісно пов'язана із потенційним захистом прав людини від порушень, адже об'єктом інвестицій може бути діяльність чи галузь, яка має значну суспільну важливість. Наприклад, будівництво нового реабілітаційного центру або соціального житла на засадах державно-приватного партнерства, залучення іноземних фахівців до діяльності на пільгових умовах тощо. Незважаючи на безумовне прагнення інвестора отримати прибуток від таких проєктів, вони є соціально значущими та можуть забезпечити реалізацію гарантованих Конституцією України [1] прав для громадян (іноземців чи апатридів). Яскравим прикладом є право на здобуття освіти або охорону здоров'я у випадку здійснення інвестиційної діяльності у форми побудови чи модернізації освітніх (лікувальних) закладів. Часто завдяки угоді між державою та інвестором додаткові блага можуть отримати соціально вразливі верстви населення (житло для вимушених переселенців, освітні квоти тощо). Тому належне виконання інвестиційної угоди впливає не лише на захист прав безпосередньо інвестора (чи групи інвесторів), але й становить значний інтерес для представників суспільства, які використовуватимуть об'єкт інвестиційної діяльності. Подібний висновок робить у своїй роботі М. Григорчук [27, с. 108]

Проте можливості таких третіх осіб у сфері захисту своїх інтересів є обмеженими, оскільки вони не є сторонами арбітражного провадження та не здійснюють жодного контролю за укладенням та виконанням інвестиційних угод. Можливим шляхом покращення такої ситуації вважаємо посилення громадського контролю за укладенням та виконанням інвестиційних угод. Інститути громадянського суспільства у межах власної експертності можуть здійснювати моніторинг, аналізувати публічну інформацію, направляти звернення та запити для отримання додаткової інформації з метою інформування суспільства та здійснення громадського контролю за станом виконання інвестиційної угоди. За необхідності представники громадянського суспільства можуть залучати медіа ресурси, інших експертів (наприклад, у випадку необхідності надання юридичної підтримки), організовувати певні заходи для обговорення проблемних питань для інформування

стейкхолдерів (зацікавлених осіб). Тому важливість громадського контролю у сфері укладення та виконання інвестиційних угод важко переоцінити. Окрім того, доцільно також нагадати, що ефективне виконання інвестиційних угод є складником «інтеграції до ЄС», як пише про це у своїй роботі Я. П. Любченко [42, с. 371].

Іншою проблемою є моніторинг дотримання державою певних «червоних ліній». У сфері інвестиційної діяльності це безумовно співпраця із державою-агресором. Громадський контроль в такому випадку може запобігти вказаній співпраці, привернути увагу суспільства до можливих порушень законодавства тощо.

Окрім того, для посилення позитивного впливу вирішення інвестиційних спорів на захист прав людини необхідно посилювати взаємодію між різними органами державної влади. Зокрема, як пише В. Поєдинок, «регулювання інвестиційної діяльності та імплементація міжнародно-правових зобов'язань в сфері прав людини зазвичай здійснюються різними державними органами або їх підрозділами. Перші, зосереджуючи свої зусилля суто на підвищенні рівнів інвестицій та торгівлі, можуть «не бути налаштованими» на врахування негативних впливів інвестицій на права людини, або й не знати про зобов'язання держави в сфері прав людини. Зі свого боку, другі можуть не прагнути активної взаємодії з першими, оскільки не вважають це необхідним, або ж питання інвестицій знаходиться поза межами їх професійної експертизи» [50, с. 56]. виправити таку ситуацію може посилення взаємодії між різними органами державної влади та їхніми структурними підрозділами. Досягнення такої мети можливо у випадку організації спільної міжвідомчої взаємодії, підвищення кваліфікації, участі у спільних тематичних проєктах, наприклад, у сфері врегулювання інвестиційних спорів. Потенційними організаторами таких заходів можуть бути громадські організації, діяльність яких не є настільки бюрократизованою порівняно із будь-яким органом державної влади. Вважаємо, що проблема недостатньої комунікації та взаємодії різних структур та гілок влади характерна для України не лише в аспекті інвестиційних правовідносин. Тому доцільно також розглянути певне комплексне рішення такої проблеми.

Порівняно із органами державної влади, які відповідають за реалізацію інвестиційних угод та формування сталої політики у цій галузі інвестиційна діяльність, наприклад, бізнес-організацій є більш прозорою та відкритою для суспільства. Така ситуація, на наш погляд, склалася через зростання частки соціально-відповідального бізнесу, який інвестує частину отриманих прибутків у реалізацію певних суспільно-значущих проєктів та зацікавлений у поширенні інформації про здійснювану діяльність. Іншим важелем, безумовно, є контроль з боку органів державної влади за підприємницькою та інвестиційною діяльністю.

Водночас з огляду на Конституцію України та низку міжнародно-правових документів, ратифікованих Україною (наприклад, Загальною декларацією прав людини), права людини є найвищою цінністю і жодні умови інвестиційної угоди не можуть порушити задекларований принцип. Проте посилення на невідповідність угоди стандартам захисту прав людини, на нашу думку, має бути винятково підставою для відмови здійснення інвестиційної діяльності. У випадку, якщо такий аргумент висувається під час виконання державою або інвестором своїх зобов'язань, можна говорити про наявність зловживання правом. Проте кожна інвестиційна угода між державою та іноземним суб'єктом, для уникнення зловживань, вважаємо, має підлягати рецензуванню на відповідність пріоритету захисту прав людини. Здійснювати таке рецензування можуть як певні компетентні у сфері захисту прав людини органи державної влади (наприклад, офіс омбудсмена, спеціальний комітет Верховної Ради України тощо). На громадських засадах або коштом із джерел, не заборонених законодавством, таке рецензування можуть здійснювати також представники громадських організацій чи інших інститутів громадянського суспільства.

Отже, можна зробити висновок, що права інвестора мають бути захищені у державі інвестування, проте такий захист не може надаватися за рахунок порушення прав людини, закріплених в інших нормативних актах чи міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана ВР України. Вважаємо, що проблемою в

описуваному контексті є надані державою гарантії для інвестора щодо незмінності умов його діяльності та захисту від можливих майбутніх ризиків. Так, стаття 18 Закону України «Про інвестиційну діяльність» передбачає, що: «умови договорів, укладених між суб'єктами інвестиційної діяльності, зберігають свою чинність на весь строк дії цих договорів і у випадках, коли після їх укладення законодавством (крім податкового, митного та валютного законодавства, а також законодавства з питань ліцензування певних видів господарської діяльності) встановлено умови, що погіршують становище суб'єктів або обмежують їх права, якщо вони не дійшли згоди про зміну умов договору» [7]. Як бачимо, наявність винятків у цитованій нормі не включає, наприклад, можливі зміни у сфері законодавства щодо захисту довкілля чи виконання зобов'язань відповідно до Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС тощо.

У випадку, якщо з інвестором не буде досягнуто згоди щодо зміни положень договору дія певних довкільних ініціатив може бути заблокована, так само як може бути сповільнено процес інтеграції України до Європейського Союзу. Це може бути важелем політичного тиску (особливо з огляду на зовнішньополітичну агресію РФ та її країн-сателітів щодо України). Негативний вплив така інвестиційна угода може справити і на захист здоров'я громадян (наприклад, які проживають на території, що зазнає забруднення внаслідок діяльності інвестора). Вважаємо, що підхід до формування таких застережень та винятків з них має бути змінено на рівні національного законодавства. Як мінімум, перелік винятків може охоплювати також законодавство, що стосується захисту прав людини та (або) питань екологічної безпеки. Або ж існування певних преференцій для інвестора може мати негативний вплив на виконання Україною міжнародних зобов'язань, згода на які була надана пізніше. З огляду на переважне верховенство прав людини у міжнародних договорах, це може становити серйозну проблему. Однак питання існування таких гарантій та їхнє співвідношення із захистом прав людини мають, на нашу думку, бути об'єктом окремого наукового дослідження.

Водночас повне скасування чи заміна гарантій захисту інвестора є неможливими через законні очікування інвестора – досягнення певної законної мети чи економічних результатів здійсненої інвестиції. Ця проблема характерна не лише для значних угод з іноземним елементом, але й для мікро інвестування на національному рівні, наприклад, у випадку придбання житла, а точніше, комплексу майнових прав у об'єкті інвестування. Погоджуємось із Т. Римом, який пише: «особа, яка має майнове право або ж майновий інтерес, може розглядатися як така, що має легітимне очікування успішної реалізації її права вимоги, коли для цього інтересу є достатні підстави в національному законодавстві, яке має давати змогу чітко визначити конкретний (не абстрактний) майновий інтерес особи» [51, с. 44]. Таким чином, можна зробити висновок, що законні та обґрунтовані очікування інвестора можуть бути навіть предметом захисту ЄСПЛ (в контексті права власності), однак для оперативного захисту прав інвестора або третіх осіб такий механізм може бути нерелевантний.

Не завжди ефективним є і механізм примусового вилучення, тобто державної експропріації інвестицій, хоча такий механізм закріплений у правозастосовній практиці. Як пише В. Поєдинок, для застосування експропріації важливим є дослідження мети та предмету такої дії, а також підставності певних законних очікувань інвестора (у випадку, якщо угода або персональні гарантії передбачали певний додатковий захист). В цілому, хоча така можливість існує, як зазначає дослідник, в інвестиційних угодах механізм експропріації трапляється дуже рідко, а без цього її застосування є прямим шляхом до збільшення арбітражних процедур щодо захисту інвестицій [49, с. 109 – 110]. Тому, вважаємо, такий механізм поступається запропонованому розробленню доповнення до чинного міжнародно-правового регулювання, про який йтиметься далі.

Виникають, як вже було зазначено, також проблемні питання, пов'язані із захистом прав людини внаслідок виконання (чи навпаки, невиконання) інвестиційної угоди. Захист прав третіх осіб (потенційних вигодонабувачів) у судах національної системи може бути ускладнений через складність або неможливість доказування

взаємозв'язку положень інвестиційної угоди та їх виконання та необхідності захисту прав конкретних людей або ж припинення негативного впливу такої угоди на суспільство в цілому. Окремих експертних установ чи затвердженого порядку проведення експертиз впливу інвестиційної угоди та подальшої діяльності на конкретні права людини наразі немає.

Питання інвестиційних угод також не є предметом розгляду ЄСПЛ (у випадку, якщо не було доведено порушення конвенційних засад). Та й процедура звернення до ЄСПЛ передбачає вичерпання національних способів і засобів захисту порушених прав та інтересів. А тому тривалість процедури може завадити ефективному вирішенню спору. Водночас порушене право людини, незалежно від обраного механізму його захисту, потребує також ефективного виконання винесеного рішення. Як визнав у своєму інтерв'ю суддя Г. Кравчук, «...судові рішення є обов'язковими для сторін та підлягають імперативному виконанню. Проте таке виконання може затягнутися на тривалий період часу. До того ж підставами, на які посилається виконавча служба, відмовляючи у виконанні відповідного рішення в більшості випадків є формальні підстави: неправильно оформлені виконавчі документи, відсутність апостиля на офіційних документах, неправильно оформлена довіреність на представлення інтересів, та інші формальні помилки, які можуть припускати представники інвестора» [33].

Натомість, як пише Т. Шаповал, «юрисдикційні повноваження міжнародних арбітражних судів між інвестором і державою та міжнародних судів з прав людини можуть значно відрізнятись. Наприклад, якщо арбітраж між державою та інвестором не буде уповноважений на визначення вимог інвестора такими, що стосуються загрози його прав» [64, с. 248]. Проте дослідник нічого не зазначає про захист прав третіх осіб, які можуть бути порушені внаслідок діяльності інвестора. Можливим вирішенням окресленої проблеми вважаємо застосування вже згаданого моніторингу тексту інвестиційних угод.

Окрім того, з огляду на посилення міждержавної взаємодії та ролі міжнародних неурядових організацій пропонуємо ініціювати ідею про створення окремого механізму (договірного чи конвенційного) для захисту прав та інтересів третіх осіб під час виконання інвестиційних угод та здійснення інвестиційної діяльності. Такий механізм повинен мати міждержавний характер, а тому ініціювати його утворення можуть уповноважені органи державної влади (самостійно або завдяки участі у міждержавних об'єднаннях). В рамках механізму можуть бути передбачені також певні процесуальні правила та процедури для захисту прав людини.

Внесення змін до національного законодавства у вказаному випадку вважаємо неефективним через його нестабільність та частоту внесення змін. А також через можливі репутаційні ризики перед зовнішньоекономічними інвестиційними партнерами. Втрата довіри інвесторів може негативно позначитись на кількості арбітражних проваджень щодо України та скорочення обсягів інвестиційної діяльності в цілому, що у підсумку призведе до протилежного бажаному ефекту та може мати негативний вплив на виконання державою своїх соціальних та економічних гарантій, наданих населенню (громадянам та іноземцям, особам без громадянства).

Окреслений механізм, окрім вже зазначеного, обов'язково повинен передбачати елементи процедур примирення, переговорів та медіації, оскільки вони дають можливість мінімізувати ризики для репутації сторін, забезпечити належний рівень конфіденційності, а також завдають менше потенційної шкоди діловій репутації суб'єкта.

Альтернативним способом захисту прав інвесторів І. М. Товкун називає застосування міжнародного мінімального стандарту. На думку автора, «міжнародний мінімальний стандарт цивілізованості застосовується при регулюванні правового режиму іноземних інвестицій і статусу іноземних громадян, обслуговуючих їх функціонування» [56, с. 125]. Однак, як пише далі сам І.М. Товкун, такий стандарт важко чітко визначити та знайти у чинних нормативних актах. Тому, вважаємо,

застосування концепції, суть якої неможливо описати чи підтвердити з огляду на зміст конкретних міжнародних документів та (або) інших НПА не є доречним. Таким мінімальним стандартом можна визначити верховенство захисту прав людини та дотримання нинішніх загальновизнаних антропоцентричних цінностей, однак такі висновки вже були зроблені у багатьох дослідженнях, що не дало б цитованому досліднику сформулювати власний унікальний предмет вивчення. Натомість можемо підтримати думку З. В. Тропіна, який пише, що «в сучасному міжнародному праві принцип мирного вирішення міжнародних спорів має бути щонайменше доповнений принципом захисту прав та інтересів суб'єктів міжнародних правовідносин» [58, с. 292]. Така позиція у сфері міжнародних інвестиційних спорів сприяє дотриманню балансу інтересів держави та інвестора, що можуть продемонструвати, зокрема, наведені справи за участі держави України. Заслужує на підтримку також позиція В. Лабудзінської, яка пише, що у вирішенні інвестиційних спорів функціонує «комплекс міжнародних правових стандартів» [40, с. 115]. Наприклад, серед таких стандартів можна назвати стандарт «справедливої ринкової вартості», який застосовується, як пише М. О.Медведева, у практиці оцінки майна «відповідно до режиму міжнародного договірною права (інвестиційних угод)» [44, с. 3].

Для посилення захисту прав людини у міжнародних інвестиційних правовідносинах вже згадуваний О. Г. Хрімлі обстоює важливість застосування медіації, яка має ряд переваг, порівняно із класичними арбітражами. Адже процес медіації, якщо це передбачено угодою, може застосовуватися незалежно від арбітражу (наприклад, у більш тривалий строк), або ж доповнювати процес арбітражного чи іншого розгляду спору [61, с. 53]. Тобто, потенційно медіація здатна скоротити і здешевити процес вирішення спору, в чому повинні бути зацікавлені обидві сторони (у випадку, якщо у відносинах відсутнє зловживання правом).

Головним сучасним викликом у сфері розгляду міжнародних інвестиційних спорів є загальне здешевлення процедури розгляду спору, що дозволить надати ефективний визнаний захист особам з незначними інвестиціями, а також цифровізація

інструментів арбітражного захисту, розширення онлайн-можливостей для здійснення арбітражного розгляду із врахуванням технологічних можливостей, що важливо з огляду на нинішні обмеження, пов'язані з пандемією. Україна повинна забезпечити власну постійну та ефективну участь у роботі органів Центру, що може мати позитивний вплив на інвестиційну привабливість держави на міжнародному рівні. Активізація діяльності представників України у складі Адміністративної ради Центру може допомогти в імplementації засадничих положень та принципів діяльності Центру для розвитку національних арбітражних інституцій. Діяльність постійної апеляційної інстанції на базі Центру може сприяти більш ефективному захисту прав сторони інвестиційних відносин у випадку їх порушення, а також сприятиме досягненню передбачуваності арбітражної практики.

Без існування окремої процедури виконання рішень Центру та інших аналогічних міжнародних інвестиційних арбітражів, ефективне виконання їх рішень ґрунтується винятково на добровільних засадах та у випадку відмови держави від своїх зобов'язань нестиме загрозу репутаційного характеру. Тому національна правова система України потребує спеціальної процедури виконання рішень міжнародних інвестиційних арбітражів. До розробки такого механізму у політичному та правовому полі доцільно залучити представників громадянського суспільства, які мають необхідний рівень експертизи, а також представників значних міжнародних інвесторів задля забезпечення балансу інтересів.

Окреслений механізм, окрім вже зазначеного, обов'язково повинен передбачати елементи процедур примирення, переговорів та медіації, оскільки вони дають можливість мінімізувати ризики для репутації сторін, забезпечити належний рівень конфіденційності, а також завдають менше потенційної шкоди діловій репутації суб'єкта.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

На основі проведеного дослідження правового регулювання виконання рішень міжнародних інвестиційних арбітражів можемо зробити такі висновки:

1. Міжнародні інвестиційні спори є невід'ємною частиною процесу глобалізації та мають вплив на розвиток та існування національних економічних моделей та систем кожної окремої держави. Тому правове регулювання інвестиційної діяльності, та, зокрема, вирішення інвестиційних спорів, потребує постійного оновлення для забезпечення прав та інтересів суспільства на кожному з етапів його розвитку.

2. Міжнародний інвестиційний арбітраж є унікальною формою вирішення інвестиційного спору між його суб'єктами, яка поєднує в собі засади приватно-правових та публічно-правових відносин та на засадах розумності та безсторонності сприяє захисту прав інвестора у правовідносинах із державою.

3. Інвестиційний арбітраж може бути використаний як механізм захисту у випадку грубого порушення міжнародного права державою або її уповноваженими органами під час реалізації інвестиційної діяльності відповідно до умов укладеної угоди.

4. Україна повинна забезпечити власну постійну та ефективну участь у роботі органів Міжнародного центру вирішення інвестиційних спорів, що може мати позитивний вплив на інвестиційну привабливість держави на міжнародному рівні. Активізація діяльності представників України у складі Адміністративної ради Центру може допомогти в імплементації засадничих положень та принципів діяльності цієї установи для розвитку національних арбітражних інституцій. Діяльність постійної апеляційної інстанції на базі Міжнародного центру з вирішення інвестиційних спорів може сприяти більш ефективному захисту прав сторони інвестиційних відносин у випадку їх порушення, а також сприятиме досягненню передбачуваності арбітражної

практики. Без існування окремої процедури виконання рішень Центру та інших аналогічних міжнародних інвестиційних арбітражів, ефективне виконання їх рішень ґрунтується винятково на добровільних засадах та у випадку відмови держави від своїх зобов'язань нестиме загрозу репутаційного характеру. Тому національна правова система України потребує спеціальної процедури виконання рішень міжнародних інвестиційних арбітражів. До розробки такого механізму у політичному та правовому полі доцільно залучити представників громадянського суспільства, які мають необхідний рівень експертизи, а також представників значних міжнародних інвесторів задля забезпечення балансу інтересів.

5. Для ефективного захисту прав людини при укладанні та реалізації інвестиційної угоди важливим є забезпечення експертного громадського контролю за виконанням інвестиційної угоди та її відповідністю верховенству прав людини.

Необхідним є також створення окремого механізму (договірного чи конвенційного) для захисту прав та інтересів третіх осіб під час виконання інвестиційних угод та здійснення інвестиційної діяльності. Такий механізм повинен мати міждержавний характер, а тому ініціювати його утворення можуть уповноважені органи державної влади (самостійно або завдяки участі у міждержавних об'єднаннях). В рамках механізму можуть бути передбачені також певні процесуальні правила та процедури для захисту прав людини.

На підставі проведеного дослідження можемо запропонувати такі **зміни та доповнення** до законодавства України:

1. З огляду на здійснене дослідження, рекомендуємо доповнити механізм діяльності міжнародних інвестиційних арбітражів можливістю для учасників спору ініціювати (за взаємною згодою) звернення до медіатора. Це може позитивно вплинути на строк та ефективність розгляду справи. Процедура участі медіатора у міжнародному інвестиційному спорі потребує окремого правового регулювання, а також належного підтвердження кваліфікації залучених експертів-медіаторів.

2. Рекомендуємо розробити окремий механізм виконання рішень міжнародних інвестиційних арбітражів. До розробки такого механізму у політичному та правовому полі доцільно залучити представників громадянського суспільства, які мають необхідний рівень експертизи, а також представників значних міжнародних інвесторів. Для цього пропонуємо напрацювання окремого нормативно-правового акта, а саме Закону України *«Про виконання рішень міжнародних інвестиційних арбітражів»*. Зразком такого нормативного акту може бути чинний Закон України *«Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»* [6], проте з огляду на втрату чинності [12] законом *«Про визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів»* [14], доповнення якогось з чинних нормативних актів, наприклад, вже згаданого Господарського кодексу України або Цивільного кодексу України [5] не є доцільним.

3. Вважаємо за необхідне створення окремого механізму (договірного чи конвенційного) на міждержавному рівні для захисту прав та інтересів третіх осіб під час виконання інвестиційних угод та здійснення інвестиційної діяльності.

4. Пропонуємо органам державної влади більш активно залучати інститути громадянського суспільства до моніторингу укладення та виконання інвестиційних угод. Такий моніторинг може, серед іншого, здійснюватися шляхом аналізу оприлюднених документів та підготовки пропозицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України.= від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.08.2021).
2. Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_070#Text (дата звернення: 20.07.2021).
3. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060 (дата звернення: 02.03.2021).
4. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003. № 75/2003-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 29.06.2021).
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 27.08.2021).
6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України 23.02.2006 №3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 26.07.2021).
7. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 вересня 1991 року № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#n229> (дата звернення: 27.06.2021).
8. Про інститути спільного інвестування : Закон України від 05.07.2012 № 5080-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17> (дата звернення: 29.06.2021).
9. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні : Закон України від 17.12.2020 № 1116-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-IX#Text> (дата звернення: 29.06.2021).

10. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05. 1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 23.09.2021).

11. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text> (дата звернення: 01.10.2021).

12. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України : Закон України від 6.09.2005 № 2798-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2798-15#Text> (дата звернення: 23.09.2021).

13. Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України "Про створення вільної економічної зони "Крим" та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України" та внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 1 липня 2021 року № 1618-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-20#Text> (дата звернення: 22.09.2021).

14. Про визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів : Закон України від 29.11.2001 № 2860-III (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2860-14#Text> (дата звернення: 23.07.2021).

15. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення діяльності арбітражів №5347 від 08.04.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71614 (дата звернення: 28.09.2021).

16. Проект Закону про медіацію № 3504 від 19.05.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 (дата звернення: 01.03.2021).

17. Постанова Верховного Суду від 01.06.2021 у справі № 910/17310/19. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/97350237> (дата звернення: 01.09.2021).
18. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 02.02.2021 у справі № 910/17310/19. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/95131188> (дата звернення: 01.09.2021).
19. Атаманчук Л. Організаційно-правовий механізм захисту прав інвесторів у Міжнародному центрі по врегулюванню інвестиційних спорів. *Міжнародне право*. 2017. №4. С. 67 – 72.
20. База даних справ, що знаходяться в провадженні Міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів. URL: <https://icsid.worldbank.org/en/Pages/cases/AdvancedSearch.aspx> (дата звернення 01.08.2021).
21. Бодак О. Міжнародний інвестиційний арбітраж як інструмент боротьби з АМКУ. *Юридична газета*. 2021. №2. С. 19 – 21.
22. Бондар К. П. Особливості правової природи арбітражних механізмів міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів (ІКСІД). дис... к.юрид. наук. Київ. 2016. 213 с.
23. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань бюджету від 02.06.2021. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=71614&pf35401=548887> (дата звернення: 23.09.2021).
24. Вівчарик І. Інвестиційний арбітраж. *Юрист & Закон*. 2019. №31 URL: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/investment_arbitration/ (дата звернення: 25.03.2021).
25. Вступ до інвестиційного арбітражу. International Arbitration Information by Aceris Law LLC. URL: <https://www.international-arbitration-attorney.com/uk/investment-arbitration/> (дата звернення: 29.09.2021).

26. Гончаренко О. М. Міжнародний комерційний арбітраж : навч. посіб. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя. 2014. 203 с.
27. Григорчук М. Конституційно-правові гарантії захисту прав суб'єктів господарювання. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. №1. С. 102 – 112.
28. Деркач С. В. Міжнародний комерційний арбітраж та міжнародний інвестиційний арбітраж: порівняльна характеристика. 2020. URL: https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/42006/1/%d0%a4%d0%9c%d0%92_2020_293_%d0%94%d0%b5%d1%80%d0%ba%d0%b0%d1%87_%d0%a1.%d0%92..pdf (дата звернення: 01.03.2021).
29. Жорнокуй Ю. М., Шуміло О. М., Суц О. П. Інвестиційне право: підр. / за заг. ред. Ю. М. Жорнокуя. Київ: Право. 2015. 512 с.
30. Зельдіна О. Захист прав інвесторів як складник інвестиційної привабливості України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №3. С. 51 – 55.
31. «Інвестняні»: Аграрії вже подали заявки на понад 360 мільйонів доларів. *Економічна правда*. 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/04/4/672620/> (дата звернення: 27.07.2021).
32. Ківалова Т. С., Короткий Т. Р., Хендель Н. В. Розвиток досліджень у галузі права в Україні у 2012 – 2016 роки. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. №11. С. 52 – 60.
33. Кравчук Г. Іноземний капітал приходить у ті країни, де є умови для його ефективного функціонування та захисту, зокрема судового. *Юридична газета*. 2015. №7. URL: <http://www.arbitr.gov.ua/news/1725/> (дата звернення: 23.08.2021)
34. Кривецька О. В. Інституційна реформа системи міжнародного інвестиційного арбітражу: відповідність праву ЄС. *Правові горизонти*. 2018. №10 (23). С. 92 – 98.
35. Кривецька О. В. Особливості паралельного провадження у практиці міжнародного інвестиційного арбітражу. Матеріали Міжн. наук.-практ. конф.

студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна» Київ. 2016. С. 143 – 146.

36. Крук Ю. ICSID (фр. CIRDI): гарантія врегулювання міжнародних інвестиційних спорів. Ліга. Блоги. 2021. URL: <https://blog.liga.net/user/yukruk/article/40760> (дата звернення: 12.03.2021).

37. Крупчан О. Д. Концептуально-правові підходи до створення міжнародного інвестиційного арбітражу в Україні. Судово-юридична газета. 2020. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/160775-kontseptualno-pravovi-pidkhodi-do-stvorennya-mizhnarodnogo-investitsiynogo-arbitrazhu-v-ukrayini> (дата звернення: 27.07.2021).

38. Крупчан О. Д. Чи потрібен Україні інвестиційний арбітраж? *Юридична газета*. 2020. №9. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/chi-potriben-ukrayini-investiciyniy-arbitrazh.html> (дата звернення: 21.02.2021).

39. Кушнірчук Б. «Інвестиційні няні»: чи покращиться в Україні бізнес-клімат для іноземців. *Слово і діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/07/22/pogljad/polityka/investycijni-nyani-chy-pokrashhytsya-ukrayini-biznes-klimat-inozemcziv> (дата звернення: 07.09.2021).

40. Лабудзінська В. І. Європейські стандарти у правовій системі України. Матеріали VIII-их наук. читань, присвяч. пам'яті акад. В.В. Копейчикова м. Київ, 22.11.2018. С. 114 – 115.

41. Лазаренко М. М. Концепції вдосконалення механізмів вирішення інвестиційних спорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. №39. С. 62 – 64.

42. Любченко Я. П. Зобов'язання України у сфері альтернативних способів вирішення правових спорів, пов'язаних з укладанням Угоди про Асоціацію. *Часопис Київського університету права*. №4. 2016. С. 370 – 374.

43. Макаренко Є. Міжнародний інвестиційний арбітраж: як це працює? *Юридична газета*. 2019. №38-39. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/mizhnarodniy-investiciyniy-arbitrazh-yak-ce-pracyue.html> (дата звернення: 23.08.2021).
44. Медведєва М. О. Відгук офіційного опонента на дисертацію Шаповала Тараса Володимировича на тему: «Міжнародно-правове співробітництво держав з питань оцінки майна», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 - міжнародне право. 2021. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/19825/Medvedieva_vidhuk.pdf?sequence=1 (дата звернення: 22.09.2021).
45. Нагнибіда В. Криза довіри. *Судовий вісник*. 2021. №4. URL: <https://pravo.ua/articles/kryza-doviry/> (дата звернення: 23.08.2021).
46. Негода І. А. Міжнародні інвестиційні спори: поняття, класифікація та порядок вирішення. ACADEMIC RESEARCH IN MULTIDISCIPLINARY INNOVATION Abstracts of XI International Scientific and Practical Conference Amsterdam, Netherlands November 30 – December 03. 2020 С. 146 – 149.
47. Островська Л. А., Тріпільський Г. Я. Застосування практики Європейського суду з прав людини при розгляді судами справ про захист права власності. *Нове українське право*. 2021. №4. С. 44 – 49.
48. Петров Я., Сичківська О. Інвестор – теж людина, або Зменшення інвестиційних ризиків. *Юрист і закон*. №37. 2016. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA009626 (дата звернення: 24.08.2021).
49. Поєдинок В. В. Питання правового регулювання примусових вилучень інвестицій. *Вісник господарського судочинства*. 2014. №1. С. 109 – 117.
50. Поєдинок В. В. Регулювання інвестицій та права людини: точки перетину. *Бізнес і права людини. Основні виклики для нових демократій: зб. ст. і тез : матеріали*

до Панельної дискусії 25 верес. 2019 р. упоряд. О. О. Уварова. Харків : Право. 2019. 130 с.

51. Рим Т. Поняття права очікування як категорії в інвестиційному процесі будівництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №12. С. 40 – 46.
52. Селівон М. Інвестиційний арбітраж від Зеленського. Навіщо він Україні і як повинен працювати. *НВ. Бізнес*. 2020. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/mizhnarodniy-arbitrazh-dlya-investoriv-shcho-bude-v-ukrajini-50069983.html> (дата звернення: 02.03.2021).
53. Сивак Т. Правові механізми вирішення інвестиційних спорів відповідно до міжнародних договорів ЄС та держав-членів ЄС. 2020. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/18611/Syvak_Pravovi_mekhanizm_u_vyrishennia_investytsiinykh_sporiv.pdf?sequence=1 (дата звернення: 20.08.2021).
54. Стрижевський М. Аналіз інвестиційних спорів з Російською Федерацією в контексті її збройної агресії в Криму та на Донбасі. Національний авіаційний університет. Київ, 2020. 105 с.
55. Тихончук Л. Х. Роль міжнародних інституцій в удосконаленні системи державного регулювання діяльності стратегічних корпорацій України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. №1. С. 97 – 101.
56. Товкун І. М. Міжнародні засоби захисту іноземних інвестицій. *Право та інновації*. 2014. №4 (8). С. 124 – 131.
57. Тригубов Е. Л. Концепція відмови в правосудді в практиці міжнародних інвестиційних арбітражів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. №1. С. 119 – 125.
58. Тропін З. В. Принцип захисту прав та інтересів суб'єктів міжнародних правовідносин як основа мирного розв'язання міжнародних спорів. Філософські, методологічні та психологічні проблеми права. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Київ. 26.11.2020. С. 289 – 292.

59. Україна виграла в арбітражному трибуналі справу за позовом компанії «Bosh International Inc.». *Новини юриспруденції*. 2012. №11. С. 152 – 153.
60. Хрімлі О. Г. Інвестиційний міжнародний арбітраж як форма захисту прав іноземних інвесторів. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №11. С. 80 – 83.
61. Хрімлі О. Г. Медіація як форма захисту прав інвесторів у сфері господарювання. *Господарське право і процес*. 2016. №9. С. 51 – 55.
62. Хрімлі О. Г. Теоретичні питання щодо вирішення спорів в інвестиційному міжнародному арбітражі. *Часопис Київського університету права*. 2016. №3. С. 409 – 412.
63. Черних Ю. С. Інвестиційний арбітраж: на перетині міжнародно-правового публічного та приватного регулювання. *Приватне право і підприємництво*. 2009. № 8. С. 187–189.
64. Шаповал Т. Вплив формування режимів захисту економічних прав людини на визначення стандартів оцінки майна. *EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE*. 2017. №4. С. 245 – 255.
65. Шаповалова І. В. Розв'язання спорів проти України в Міжнародному центрі з вирішення інвестиційних спорів. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. №7 (1). С. 21 – 24.
66. Юрлов М. Захист інвестицій на окупованих територіях. *Юридична газета*. 2018. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/zahist-investiciy-na-okupovanih-teritoriyah.html> (дата звернення: 01.09.2021).
67. ICSID. ICSID Model Clauses. URL: <http://icsid.worldbank.org> (дата звернення: 21.03.2021).
68. International Arbitration Information by Aceris Law LLC. URL: <https://www.international-arbitration-attorney.com/uk/the-international-centre-for-settlement-of-investment-disputes-icsid/> (дата звернення: 27.07.2021).
69. Rules and Regulations. URL: <https://icsid.worldbank.org/resources/rules-and-regulations> (дата звернення: 23.08.2021).

70. Sella P. Dealing with Investment Problems: the World Bank and the International Centre for Settlement of Investment Disputes The Dusseldorf Conference on Multinational Corporations. N.Y.: Washington, L., 1973. 136 p.